

SZÖVEGÉRTÉS-SZÖVEGALKOTÁS

11-12

NYELVTAN

Tanári útmutató

1-2

Educatio Kht. kompetenciafejlesztő oktatási program kerettanterv.

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült, a sulinova oktatási programcsomag részeként létrejött tanulói információhordozó. A kiadvány sikeres használatához szükséges a teljes oktatási programcsomag ismerete és használata.

A teljes programcsomag elérhető: www.educatio.hu címen.

FEJLESZTÉSI PROGRAMVEZETŐ

KORÁNYI MARGIT

VEZETŐ FEJLESZTŐK

**ARATÓ LÁSZLÓ
KÁLMÁN LÁSZLÓ**

SZAKMAI BIZOTTSÁG

BÓKAY ANTAL ELNÖK
BÁNRÉTI ZOLTÁN
CSERHALMI ZSUZSA
GYŐRI JÁNOS
SCHEIN GÁBOR

ALKOTÓSZERKESZTŐ

MOLNÁR CECÍLIA

SZAKMAI LEKTOROK

A SZAKMAI BIZOTTSÁG TAGJAI
PETHŐNÉ NAGY CSILLA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NAGY MILÁN

BORÍTÓGRAFIKA
TIPOGRÁFIA

SZŰCS ÉDUA
BÁRD JOHANNA

© **MOLNÁR CECÍLIA**

© **KÁLMÁN LÁSZLÓ**

© **EDUCATIO KHT.**

RAKTÁRI SZÁM:

H-ASZE1213/T

LEÍRÓ NYELVTANI
ELEMZÉSEK

NYELVTAN

1

Tanári útmutató

F e j l e s z t ő

Molnár Cecília

TARTALOM

LEÍRÓ NYELVTANI ELEMZÉSEK

- 5 NÉVJEGY
- 7 A SZÓFAJOK ÉS A MONDATRÉSZEK HAGYOMÁNYOS FOGALMA ÉS PROBLÉMÁIK
- 23 MONDATTANI ELEMZÉSEK
- 33 A MONDATOK ÉS A SZÖVEG KAPCSOLATA

NÉVJEGY

A FEJEZET CÉLJA		A fejezet célja, hogy a tanulók az érettségi közeledtével megismerkedjenek a hagyományos leíró nyelvtan terminológiájával, illetve alapvető elemzési módszereivel. A fejezetben mindvégig összehasonlítjuk a hagyományos elemzéseket a diákok által tanultakkal: szembesítjük az elemzéseket a leírt nyelvi adatokkal is. A fejezet kritikus gondolkodást követel meg, a kritikus gondolkodást fejleszti.
A FEJEZETBEN LÉVŐ MODULOK CÍME ÉS AJÁNLOTT ÓRASZÁMA		<ol style="list-style-type: none"> 1. A <i>szófajok</i> és a <i>mondatrészek</i> hagyományos fogalma és problémáik (4 óra) 2. Mondattani elemzések (4 óra) 3. A mondatok és a szöveg kapcsolata (2 óra)
AJÁNLOTT KOROSZTÁLY		12. évfolyam
FEJEZET-KAPCSOLÓDÁSI PONTOK	TANTERVI	<p>Kiemelten:</p> <p>9. évfolyam: A szerkezeti elemzés módszerei I.</p> <p>12. évfolyam: A nyelvleírás módszerei</p> <p>Továbbá minden olyan nyelvi modul vagy modulrészlet 5–12. évfolyamig, amelyben leíró nyelvtani megfigyelések vannak.</p>
	KERESZT-TANTERVI	Idegen nyelv
	KOMPETENCIATERÜLETEN (AJÁNLOTT MEGELŐZŐ ÉS KÖVETŐ FEJEZET)	<p>Előző:</p> <p>11. évfolyam, 4. fejezet: <i>Nyelv és gondolkodás</i></p> <p>Következő:</p> <p>12. évfolyam, 2. fejezet: <i>A nyelvleírás módszerei</i></p>
A KÉPESSÉG- FEJLESZTÉS FÓKUSZAI	KOMPETENCIATERÜLETI	<ul style="list-style-type: none"> – Nyelvi tudatosság, nyelvérzék – Megfigyelő- és analitikus képesség – Érvelési képesség (szóban és írásban) – Hipotézisalkotás és -ellenőrzés – Ismeretterjesztő szöveg önálló feldolgozása – Absztrakt, elméleti jellegű szöveg feldolgozása – Ábrák, táblázatok olvasása – Könyvtár- és internethasználat
	NAT (2003)	<ul style="list-style-type: none"> – Érvelés: érvek felkutatása, rendszerezése, vélemény, állásfoglalás kialakítása, továbbfejlesztése, logikus gondolatmenet kialakítása. – Törekvés a rendszeres önreflexióra és önkorrekcióna. Az értő figyelem alkalmazása. – Könyvtár- és internethasználat

A KÉPESSÉG- FEJLESZTÉS FÓKUSZAI	EGYÉB MŰVELTSÉG- TERÜLETI	– Absztrakciós képesség – Problémaérzékenység
	KERESZTTAN- TERVI (PL. ÉLETPÁ- LYA-ÉPÍTÉSI, SZOCIÁLIS)	– Tolerancia – Empatikus képesség – Kooperációs képesség – Problémamegoldási képesség – Kritikus gondolkodás
KÖVETELMÉNYEK		A tanuló – ismerje a hagyományos nyelvtan alapfogalmait, – legyen képes kritikusan viszonyulni egy-egy elemzési, leírási módhoz, – ismerje a nyelvreírás fő céljait, módszereit, eszközeit, – ismerje az egyes nyelvreírasi módok, módszerek és hagyományok különbségeit, – legyen képes alkalmazni az egyes nyelvreírasi módok eszközeit, módszereit önálló problémamegoldásban.
ÉRTÉKELÉS	FOLYAMATI	Érvelő esszék, csoportmunkák, kutatómunkák értékelése
	KIMENETI	Feladatlap
MÓDSZERTANI AJÁNLÁS		A fejezet rendkívül sok alkalmat ad vitára, érvelésre, ezért hangsúlyozottan ajánlott a csoport-, ill. pármunka. Ugyanakkor a fejezet jellege azt is megköveteli, hogy a tanulók gyakran kapjanak lehetőséget az egyéni elemzésre vagy kutatómunkára.
TÁMOGATÓ RENDSZER		Kálmán László (szerk.): <i>Magyar leíró nyelvtan I. Mondattan</i> . Tinta Kiadó, 2001. Kálmán László – Trón Viktor: <i>Bevezetés a nyelvtudományba</i> . Tinta Könyvkiadó, Bp., 2005 Kenesei I. (szerk.): <i>A nyelv és a nyelvek</i> . Akadémiai Kiadó, Bp., 2005 (15. és 16. fejezet) http://www.nytud.hu/nyelv_es_nyelvek/ Keszler Borbála (szerk.): <i>Magyar grammatika</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. Rácz Endre – Takács Etel: <i>Kis magyar nyelvtan</i> . Talentum Kiadó, 2001. Zsuffa Zoltánné: <i>Gyakorlati magyar nyelvtan</i> . Panem – Akkord Kiadó, 1996.

1. A SZÓFAJOK ÉS A MONDATRÉSZEK HAGYOMÁNYOS FOGALMA ÉS PROBLÉMÁIK

4 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

Néhány alapfogalom felidézése

T/1.

5. oldal

10+5 PERC

Tanári instrukciók

- A fejezet célja, hogy a tanulók által már ismert magyar leíró nyelvtani fogalmakat átismételjük, illetve azokat összevessük a hagyományos leíró nyelvtanok eszközkészletével. Ehhez első lépésként a NYELVTAN, a SZÓFAJ, a SZÓSZERKEZET és a MONDAT fogalmát tisztázzuk.
- A tanulóknak rengeteg ismeretük, tapasztalatuk van már ezekről a fogalmakról, a feladat célja, hogy ezekből minél többet előhívjunk (bízassuk arra a tanulókat, hogy minél több példát adjanak).
- Egy-egy pókhálóábrát maximum 4–5 fős heterogén csoportok kapjanak; kb. 10 perces közös beszélgetés közben jegyezzék a felidézett fogalmakat.
- Ezután egy-egy percben a csoportok idézzék föl frontálisan, az egész osztály előtt, hogy mik kerültek elő a beszélgetésük során.
- Ha nagy létszámú az osztály, a következő fogalmakat adhatjuk még a munkafüzetbelieken kívül: LEXÉMA, MORFÉMA, NYELVI SZINTEK, PARADIGMA vagy DISZTRIBÚCIÓ.

Kiemelt készségek, képességek: ismeretek és nyelvi tapasztalatok felidézése, előhívása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

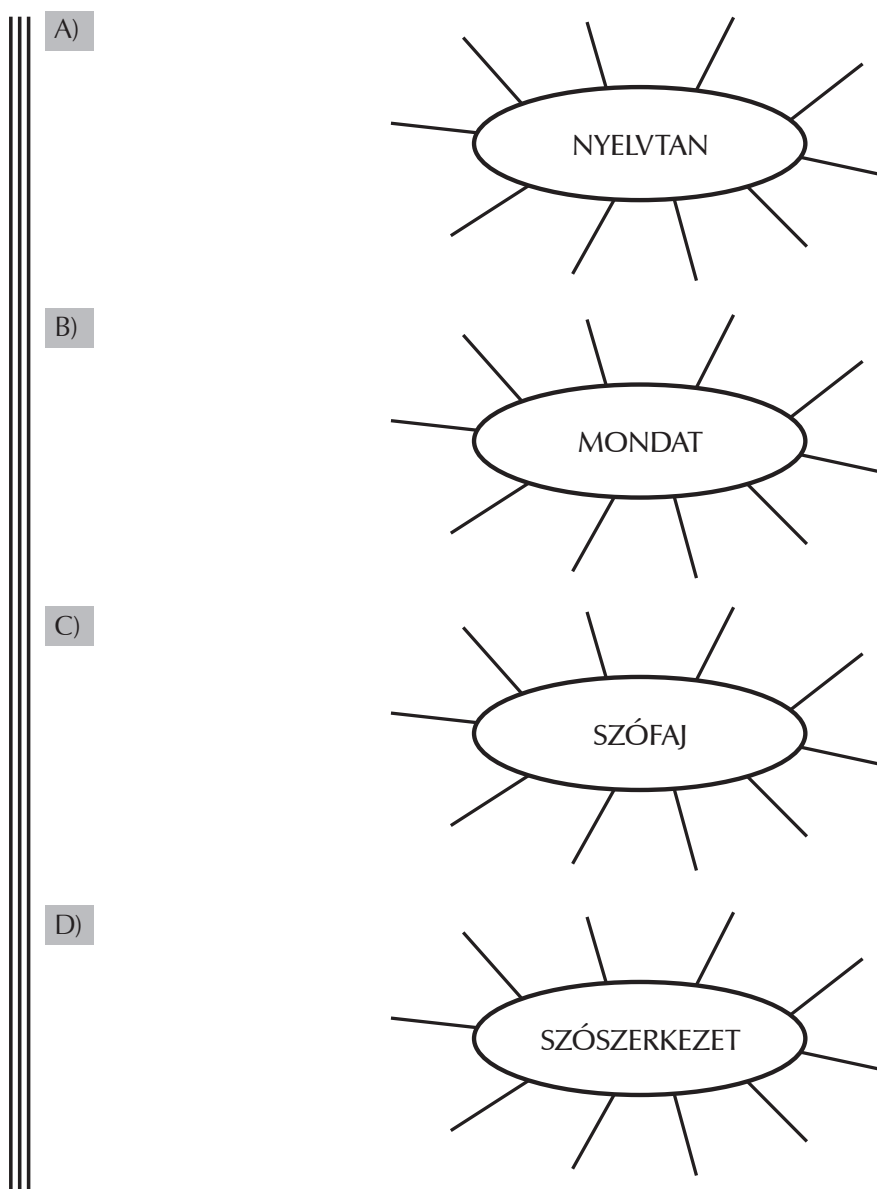
Munkaformák: csoportmunka, frontális munka

Módszerek, eljárások: közös megbeszélés, pókhálóábra, közös megbeszélés

A következő néhány órán az úgynevezett hagyományos leíró nyelvtan fogalmaival és elemzéseivel ismerkedhetnek meg. Ez a fajta leíró nyelvtan számos ponton eltér az általatok megismerttől. Általános jellemzője, hogy a nyelvi szinteken alulról (azaz a hangok szintjétől) felfelé (a mondat szintjéig) haladva rendszerezést és sajátos módszereket követő elemzéseket nyújt.

A következő órákon a hagyományos nyelvtan homlokterében álló két szintről, a szavak és a mondatok szintjéről lesz szó. Az itt megismerendő elemzéseket mindig összevetjük az általatok ismertekkel, így a nyelvi jelenségekről is többet megtudhattok majd, illetve nagyobb rálátásokat nyílik arra, milyen módszerekkel dolgozhatnak a nyelvi elemzések készítői.

1. Beszélgetsetek közösen a fogalmakról, és töltsétek ki a pókhálóábrát!

2. lépés: 2. feladat

A nyelvi szintekről tanultak felidézése

T/2.

6. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja a nyelvi szintekről a 9. évfolyam 7. fejezetében tanultak felidézése. A diákok leíró nyelvtani tapasztalataikat is mozgósítják a feladatban, hiszen a nyelvi szintek bemutatása példákön keresztül történik.

- Az öt különböző szinthez szervezzünk legalább öt csoportot; minden témának legyen legalább egy-egy szakértő csoportja. A diákok vitassák meg egymással tapasztalataikat, ezeket jegyezzék is le.
- A következő lépésben szerveződjenek új csoportok: minden új csoport úgy alakuljon meg, hogy minden „szakértői csoportból” kerüljön oda egy-egy ember. Az így létrejövő csoportokban minden nyelvi szintnek lesz legalább egy képviselője. A csoport minden tagja mutassa be az általa megvizsgált nyelvi szintet, illetve az illusztráló jelenséget.
- Ha a diákoknak könnyen, gyorsan megy a példák átlátása, javasoljuk nekik, hogy a tanult idegen nyelvből is hozzanak megfelelő példákat.

Kiemelt készségek, képességek: tanult ismeretek felidézése, előzetes tapasztalatok mozgósítása, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: aszerint differenciálhatunk, hogy az egyes diákoknak mely szintekhez tartozó jelenségek mennek jobban

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: mozaik, feladatmegoldás

2. Idézzétek fel, mi mindent tudtok az egyes nyelvi szintekről!

Válasszatok az adott nyelvi szintről legalább egy – magyar vagy idegen nyelvi – jelenséget, és mutassátok be, szemléltessétek egy-egy példán keresztül!

- A) A beszédhangok szintje
- B) A morfok szintje
- C) A szavak szintje
- D) A mondatok és más összetett kifejezések szintje
- E) A szöveg szintje

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

A következő jelenségek bármelyike jó példa lehet:

- A) magánhangzó-harmónia, zöngésségi hasonulás
- B) igei paradigma, főnévi paradigma, képzők
- C) lexémaalkotás, kötelező vonzatok, idiómák
- D) a névszói szerkezetek felépítése, topik, komment, fókusz, kérdő kifejezések, alárendelések, mellérendelések
- E) a téma változása, utalások a szövegben

3. lépés: 3. feladat

Elemzési nehézségek gyűjtése

T/3.

8. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a tanulók újra áttekintsék mindazt, amit a magyar nyelv szerkezetéről nyelvtani tanulmányaik során tapasztaltak. De ezúttal az elemzési nehézségeket, a leírási problémákat állítjuk előtérbe.
- A tanulók maximum 4-5 fős heterogén csoportokban dolgozzanak. Az elkészült poszttereket érdemes megőrizni és a fejezet későbbi részeiben újra és újra elővenni.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tudatosság, problémaérzékenység

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: poszterkészítés

Eszközök: csomagolópapír, filctoll, gyurmaragasztó

3. „Mi mindenre várunk magyarázatot?”

Készítsetek posztert arról, hogy nyelvi-nyelvtani tanulmányaitok során milyen elemzési nehézségekkel találkoztatok!

A poszter világítson rá az elemzési nehézség lényegére!

4. lépés: 4–6. feladat

Választható feladatok a ráhangolódás szakaszához

T/4–6.

8. oldal

45 PERC

+ Házi feladat

Tanári instrukciók

- Ezek a feladatok még mindig az ismétlést szolgálják. Előtérben még ehelyütt is a már megismert elemzési módszerek állnak, illetve a problémás, nehezen elemezhető jelenségek.
- A feladatok választhatóak, némelyik házi feladatnak is adható.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tudatosság, kreativitás, előzetes ismeretek mozgósítása

Célcsoportok – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka, egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

4. Állítsatok össze egy nyelvi-nyelvtani kérdőívet a párotok számára!

Ha kész, cseréljétek, és oldjátok meg egymás kérdéssorait! (Lapra dolgozzatok!)

5. Miben különböznek?

Fogalmazd meg precíz nyelvtani fogalmak és szabályok segítségével, hogy mi mindenben különbözik a magyar nyelv az általad tanult idegen nyelvtől!

6. Válassz egy adott nyelvi szinten érvényes nyelvtani szabályt!

Készíts rövid szöveget, amelyben következetesen megszeged ezt a szabályt, azaz más szabályt alkalmazol helyette!

- Figyeld meg az általad készített szöveget! Érthető vagy sem? Ha igen, miért, ha nem, miért nem?
- Jellemző-e az általad is alkalmazott szabályszegés valamilyen általad ismert szövegtípusra vagy stílusra? Ha nem, miért nem? Ha igen, melyikre?
Mit gondolsz, miért?

JELENTÉSTEREMTÉS

5. lépés: 7. feladat

A hagyományos elemzés: önálló forrásfeldolgozás

T/7.

10. oldal

25 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a tanulók önállóan dolgozzák fel a hagyományos leíró nyelvtan alapfogalmait. Ebben a feladatban a hangsúly elsősorban a szófajok és a mondatrészek tárgyalására esik, mivel a következő modul egésze a mondatnyi elemzésekkel foglalkozik.
- A feladatban mindvégig szem előtt kell tartani, hogy az e program szerint tanuló diákok számára sok fogalom új, nehezen megközelíthető, ezért elképzelhető, hogy segédeszközként hagyományos grammatikákat használnak a saját szövegeik feldolgozásához.
- A szövegek után álló kérdések segítik a tanultakkal való összehasonlítást, illetve a szövegek feldolgozását.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés (ismeretterjesztő szöveg, táblázat, ábra), kooperáció

Célcsoport – differenciálás: érdeklődési kör szerint differenciálhatunk

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: forrásfeldolgozás, feladatmegoldás

Eszközök: a megadott forrásokon kívül adható más hagyományos nyelvtanból vett ábrázolás, táblázat vagy akár leíró nyelvtani kézikönyvek

7. Dolgozzátok fel a számotokra kijelölt forrásokat!

Készüljetek arra, hogy össze tudjátok foglalni mindazt, amit megtudtatok!

A) A szófaji rendszerezés

„A szófajok a szavak *legáltalánosabb kategóriái*, melyekben a szavak szótári *jelentésének*, továbbá nyelvtani viselkedésének (*alakjának és mondatbeli használatának*) hasonlóságai és különbségei tükröződnek. [...]”

Több szempontot kell figyelembe vennünk, ha a szófaji értéket meg akarjuk állapítani a nyelvi tényeknek megfelelően:

1. Milyen általános jelentéskategóriába tartoznak a szavak?
2. Milyen az alaktani (morfológiai) viselkedésük?
3. Milyen a mondattani alkalmazhatóságuk szabálya?”

(Zsuffa Zoltánné: *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord Kiadó, 1996.)

„Az ALAPSZÓFAJOK önállóan mondatrészek, bővítményeket vehetnek fel, toldalékolhatók, jelentésük »autozsemantikus jelentés« (azaz kontextustól független, önálló, tartalmas jelentés).”

„A VISZONYSZÓK önállóan nem lehetnek mondatrészek, nem bővíthetők, általában nem toldalékolhatók; jelentésük vagy viszonyjelentés, vagy kommunikációs pragmatikai jelentés [...]”

„A harmadik nagy szófaji csoportot MONDATSZÓKnak nevezzük. A mondat-
szók mondatrészek nem lehetnek, nem bővíthetők, s általában elkülönülnek a mondat-
egységtől. Lehetnek ön-
állóan tagolatlan mondatok. Nem toldalékolhatók. Jelentésük pragmatikai vagy modális jelentés.”

(Keszler Borbála [szerk.]: *Magyar grammatika*, Tankönyvkiadó, 2000. 68. o.)

I. ALAPSZÓFAJOK		
ALAPSZÓFAJOKAT HELYETTESÍTŐ SZÓFAJOK	TULAJDONKÉPPENI ALAPSZÓFAJOK	ÁTMENETI SZÓFAJÚ SZAVAK
FŐNÉVI NÉVMÁS: <i>én, maga, ez, ki?, ami, bárki, valami</i> MELLÉKNÉVI NÉVMÁS: <i>olyan, ennyi, melyik?, amekkora, mindenféle, némely</i> HATÁROZÓSZÓI NÉVMÁS: <i>itt, amikor, akárhogy</i>	IGE: <i>megy, kinyílik, van</i> FŐNÉV: <i>asztal, sárkány, szépség, tucat, kettő, Péter</i> MELLÉKNÉV (SZÁMNÉV): <i>piros, harmadik, nagy</i> HATÁROZÓSZÓ: <i>reggel, rögvest, egyedül, ma, most</i>	FŐNÉVI IGENÉV: <i>tanulni, lehullani</i> MELLÉKNÉVI IGENÉV: <i>olvasó [fiú], olvasandó [könyv]</i> HATÁROZÓI IGENÉV: <i>futva, sietve, gondolván</i>

II. VISZONYSZÓK	
MORFOLÓGIAI TERMÉSZETŰ SZERKEZETEK BEN	NEM MORFOLÓGIAI TERMÉSZETŰ SZERKEZETEK BEN
SEGÉDIGE: <i>fog, volna, vagyok, vagy, vagyunk, vagytok, volt, lesz, marad, múlik</i> SEGÉDIGENÉV (KOPULA): <i>lenni, lévén</i> NÉVUTÓ: <i>mellett, alatt</i> NÉVUTÓMELLÉKNÉV: <i>melletti, alatti</i> IGEKÖTŐ: <i>meg, be, ki</i>	KÖTŐSZÓ: <i>és, de, tehát, hogy, mert, bár</i> PARTIKULA: <i>is, egyáltalán, ám, alig, közel [két méter], majdnem, csak, leginkább, kizárólag, se, sem, bár, bárcsak, -e, ugye, vajon</i> NÉVELŐ: <i>a, egy</i> TAGADÓSZÓ: <i>ne, nem</i>
III. MONDATSZÓK	
INDULATSZÓ: <i>óh!, brr!, au!, eh!, jaj!</i> INTERAKCIÓS MONDATSZÓ: <i>szervusztok, helló, adjisten, pá, ámen, agyó, ühüm, igen, ja, persze, dehogyis, igen, na, ne, íme, lám</i> MÓDOSÍTÓSZÓ: <i>talán, valószínűleg, esetleg, állítólag</i> HANGUTÁNZÓ MONDATSZÓ: <i>bú, gá-gá, bumm, csitt-csatt</i>	

(Keszler Borbála [szerk.]: *Magyar grammatika*. Tankönyvkiadó, 2000. 69–70. o. táblázata alapján)

- Fogalmazzatok meg – az idézetek és saját tapasztalataitok alapján –, mi lehet a szófaji rendszerezés célja!
- Emeljétek ki a forrásokból a homályos, nehezen érthető részleteket!
- Vessétek össze az olvasottakat eddigi nyelvtani ismereteitekkel! Mik a legfőbb különbségek?
- Írjátok le kérdéseiteket az olvasottakkal kapcsolatban!

B) Az alapszófajok

„Az IGE cselekvést, történést, létezést kifejező szó. Jelentéstartalmát a valóságra vonatkoztatjuk, azaz személyhez, számhoz, időhöz, módhoz kötjük. Az ige a mondatban állítmányi szerepet tölt be. [...]”

„A FŐNÉV élőlényt, élettelen tárgyat, gondolati és elvont dolgot jelentő szó.”

„A MELLÉKNÉV. A névszónak ez a csoportja valakinek vagy valaminek a tulajdonságát, milyenségét – nagyságát, kiterjedését, színét, valahová tartozását, valamivel való ellátottságát, hiányát, mértékét – fejezi ki. A melléknevek a főnevekhez kapcsolódnak, a főnevekkel megnevezett személy, élőlény, dolog vagy fogalom jellegzetes vonását jelölik meg.”

„A NÉVMÁSOK. A főneveket, mellékneveket, számneveket helyettesítő névszókat névmásoknak nevezzük. A névmásoknak akkor van határozott jelentésük, ha a beszédben vagy írásban átveszik a helyettesített főnév, melléknév, számnév jelentését, ha valakire vagy valamire rámutatunk, utalunk.”

„A HATÁROZÓSZÓK a cselekvés, történés, létezés körülményeit kifejező szók.”

(Zsuffa Zoltánné: *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord Kiadó, 1996.)

- a) Fogalmazzátok meg a fenti definíciók (meghatározások) alapján, hogy milyen alapon rendszerezik a szavakat a szófajok!
- b) Húzzátok alá a nehezen érthető vagy homályos részleteket a szövegekben!
- c) Vessétek össze az általatok tanult kategóriákkal az itt használtakat!
Mik a főbb különbségek?
- d) Írjátok le kérdéseiteket az olvasottakkal kapcsolatban!

C) Az egyszerű mondat részei

„Szerkezetük szerint a mondatok vagy egyszerűek, vagy összetettek. Az egyszerű mondatban egy állítmányi szerkezet van. [...]

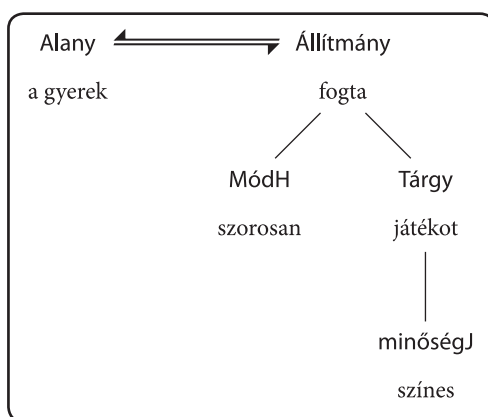
Az alany, az állítmány a főmondatrészek, a tárgy, határozók, jelzők a bővítmények. A mondatrészek szerepét a szófajtanban tárgyalt különböző szófajok töltik be. A mondatrészek a mondatban szerkezeteket alkotnak. A mondatbeli szerkezetek (szintagmák) különböző fajtájúak. Ha egy mondatot elemezni kezdünk, mindig a mondat állítmányát és a vele egyenrangú alanyt keressük először.¹ Ezt a szerkezetet hozzárendelő szerkezetnek nevezzük. [...]

Az alany és az állítmány a mondatot két egységre bontja: az alanyi és az állítmányi részre. Az alanyi és az állítmányi szintagma a mondat legfelső szintjén helyezkedik el. Az elemzés során az állítmányi rész elemeit keressük meg, az állítmánnyal kérdezünk a következő szinten elhelyezkedő tárgyra, határozóra [...], majd az alanyi részen folytatjuk az elemzést, amennyiben az alany is alaptagja egy, az alatta levő szinten elhelyezkedő mondatrésznek. [...]

A mondat részeit a megfelelő kérdéssel keressük meg, ragok alapján nem mindig lehet eldönteni, hogy melyik szó milyen mondatrész. [...]

Ágrajznak nevezzük azt az ábrát, amelyen a mondatbeli viszonyokat, szerkezeteket ábrázoljuk. [...]

A gyerek szorosan fogta a színes játékot.

(Zsuffa Zoltánné: *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord Kiadó, 1996.)

1 Újabb leíró nyelvtanokban az állítmány és az alany nem egyenrangú mondatrészek. Az alany (a tárgy és a határozók mellett) az állítmány egyik bővítménye.

- a) Fogalmazzatok meg a fenti definíciók (meghatározások) alapján, hogy hogyan írja le, és hogyan elemzi a hagyományos nyelvtan az egyszerű mondatokat!
- b) Húzzátok alá a nehezen érthető vagy homályos részleteket a szövegekben!
- c) Vessétek össze az általatok tanult kategóriákkal az itt használtakat!
Mik a főbb különbségek?
- d) Írjátok le kérdéseiteket az olvasottakkal kapcsolatban!

D) Az állítmány fajtái

„A mondat állítmánya szorosan kapcsolódik a mondat alanyához: megmutatja, hogy az alany (alanyok) mit cselekszik, mi történik. Kérdése: Mit állítunk?

Az állítmány személyben és számban megegyezik a mondat alanyával, az alany és az állítmány tartalma kölcsönösen egymásra vonatkozik.

Az állítmány lehet igei, névszói és igei-névszói (összetett) állítmány. [...]

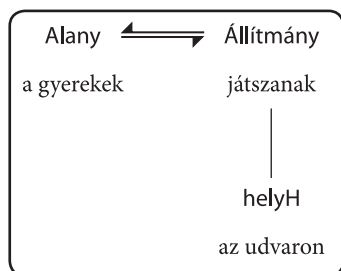
Az összetett állítmány igei része a létige megfelelő módban és időben ragozott alakja (vagy a *marad*). (A létige azonban igei állítmányként is előfordul: *van tollam, volt ceruzám, könyvem is lesz.*)”

(Zsuffa Zoltánné: *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord Kiadó, 1996.)

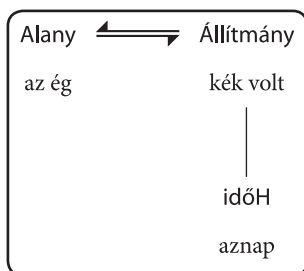
Példaelemzések:

- (1) A gyerekek játszanak az udvaron.
- (2) Aznap az ég kék volt.
- (3) Az új autónk fehér.
- (4) Meg fogom tanulni a nyelvtant.
- (5) Meg kell tanulnom a nyelvtant.
- (6) Szeretném megtanulni a nyelvtant.

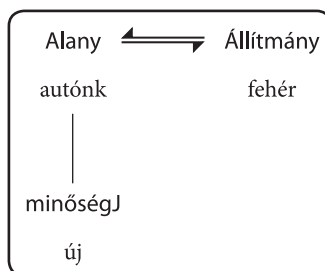
(1)

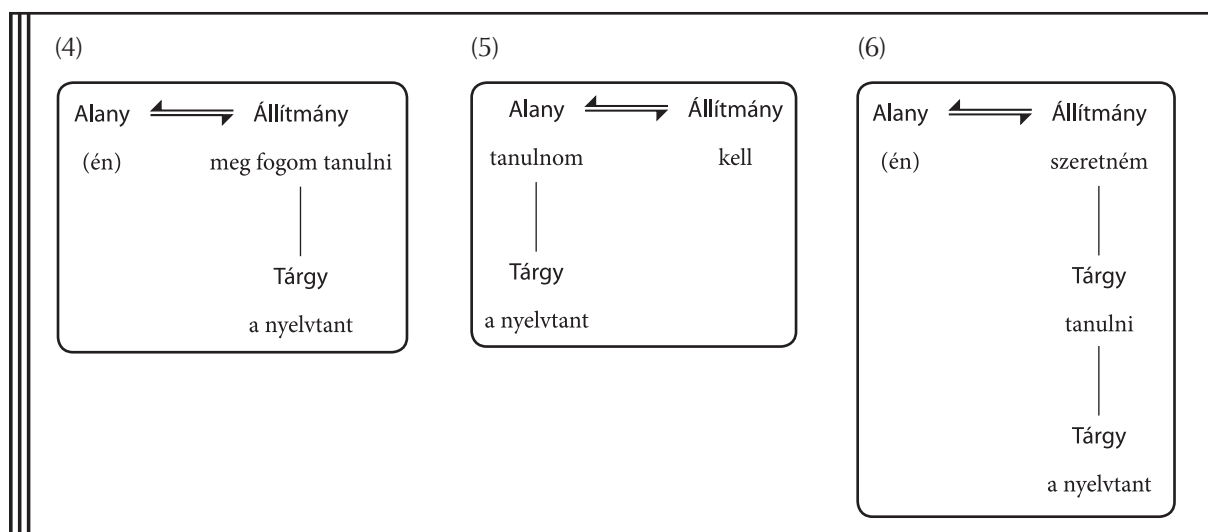

(2)

(3)

- a) Fogalmazzatok meg a fenti definíciók (meghatározások) és ábrák alapján, hogy milyen problémákat vet fel az állítmányok elemzése!
- b) Húzzátok alá a nehezen érthető vagy homályos részleteket a szövegekben!
- c) Vessétek össze az általatok tanult kategóriákkal az itt használtakat!
Mik a főbb különbségek?
- d) Írjátok le kérdéseiteket az olvasottakkal kapcsolatban!

MEGOLDÁSOK

A–B) c) Mivel a diákok nem szóalapú elemzéseket tanultak, ezért a legfőbb különbség, hogy a szófajok nem álltak össze egy nagyobb rendszeré. Csupán olyan szófajokat ismernek, amelyek vagy viszonylag jól körülhatárolhatóak alaktanilag, vagy a szóosztály elemei felsorolhatók. A szófaji meghatározás kritériumai közül a hagyományos nyelvtan sokszor a jelentéstani szempontot részesíti előnyben. Ezzel szemben a diákok által ismert szófaji definíciók mind alaktani alapúak, így módon csak a tövek osztályozására terjed ki.

C–D) c) A mondattani elemzésben a legfőbb különbség, hogy míg a hagyományos nyelvtan szavakhoz rendel mondattani funkciót, addig a diákok által ismert elemzésben egész szerkezetek, összetevők látnak el bizonyos mondattani szerepet. Így míg a hagyományos elemzés fogalmai az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó, a jelző, addig a diákok által eddig ismert elemzés megfelelő fogalmai az alanyi rész, ragozott igealak, tárgyi rész, határozói módosító, jelzői módosító.

6. lépés: 8. feladat

A feldolgozott anyagok prezentációja, megbeszélése

T/8. 18. oldal
20 PERC

Tanári instrukciók

- Ebben a lépésben az előző lépésben lezajlott forrásfeldolgozás eredményeit mutatják be egymásnak a tanulók.
- Hívjuk fel a figyelmet a beszámoló szempontjaira már az előző feladat elvégzésekor.
- A beszámolót tarthatja önként vállalkozó, de akár több ember is részt vehet benne. Magunk is kijelölhetjük azokat, akik beszámolnak az osztály előtt.
- Minden beszámoló után hagyjunk időt az osztálynak a reflexiók, a kérdések, a problémák elmondására.

Kiemelt készségek, képességek: szóbeli szövegalkotás, magyarázat

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: frontális munka

Módszerek, eljárások: prezentáció, közös megbeszélés

8. Számoljatok be csoportotok munkájáról! Térjete ki a következőkre:

- Mik a legfontosabb információk az állatok feldolgozott forrásokban?
- Mik a legfőbb eltérések az állatok tanult nyelvtanhoz képest?
- Mi a véleményetek az olvasottakról?
- Mik a legfontosabb kérdéseitek, problémáitok?

7. lépés: 9–11. feladat

Gyakorló feladatok

T/9–11. 18. oldal
15 PERC

+ Házi feladat

Tanári instrukciók

A feladatok házi feladatnak adhatók, de el is hagyhatók. Ha otthon oldják meg a tanulók, érdemes rájuk visszatérni a következő órán.

Kiemelt készségek, képességek: anyanyelvi tudatosság, kreativitás, problémaérzékenység

Célcsoport – differenciálás: a 9. feladat könnyű, bárki számára adható; a 10.-et jó absztrakciós és logikai képességűeknek ajánljuk

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: házi feladat

9. Gyűjts olyan nyelvi adatokat, amelyek nehézséget jelentenének a fenti fogalmak rendszerében!

10. Gyűjts a fenti idézetekből fogalmi ellentmondásokat!

11. Olvasd el az alábbi szöveget!

Szófaji rendszerezés a hagyományos nyelvtanban

Az ókori görög és latin nyelvtanok szinte kizárólag az alaktannal foglalkoztak, mivel a görög és a latin nyelvnek a magyarhoz hasonlóan gazdag alaktani rendszere van. A görög és latin grammatikákban a szótöveket aszerint osztályozták, hogy milyen toldalékokat kaphatnak. Ezek az osztályok a szófajok elődjai. A hagyományos magyar nyelvtan is főleg a toldalékolási lehetőségek szerint osztályozza a szótöveket: például a névszók (azok a szavak, amelyek névszói szerkezet alaptagjai lehetnek) a birtokosra utaló toldalékokat, többes számú toldalékokat, viszonyragot kaphatnak, míg az igék kaphatnak például időre-módra, az alanyra és a tárgyra utaló toldalékokat.

Bizonyos toldalékok befolyásolják a szóalak további toldalékolási lehetőségét. Például ha egy igét az -ó/-ő toldalékkal látjuk el, akkor olyan alakot kapunk, amely a névszók módjára toldalékolható: alszik – alvó (alvók, alvókat). Ezért kialakult az a szokás, hogy nemcsak a szótöveket, hanem sok toldalékos alakot is szófajokba sorolnak. Így az alvó alakot nem igének tekintik.

A hagyományos nyelvtanban már régóta megjelent az az igény, hogy a toldalékolási lehetőségeken kívül más szempontokat is figyelembe vegyenek, például azt, hogy az egyes szavak milyen szerepet tölthetnek be a különböző szerkezetekben, illetve hogy milyen jelentéstani szerepük lehet. Például az alvó nem teljesen úgy viselkedik, mint a névszók (például a melléknevek), mert határozóval módosítható (a kertben alvó), ezért nem névszónak tekintik, hanem olyan igenévnek, amely névszóként toldalékolható.

Az az igény is megjelent a hagyományos nyelvtanban, hogy minden szót, a nem toldalékolhatókat is szófajokba sorolják. Ez kizárólag jelentéstani és mondattani szempontok alapján történhet. A sokféle szempont keveredése gyakran nehezen eldönthetővé teszi, hogy milyen szót hova is soroljunk, és még a hagyományos nyelvészek között sincs egyetértés a besorolásokban.

8. lépés: 12–14. feladat

Definíciók alkalmazása és elemzése

T/12–14. 19. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat során a diákok arról szerezhetnek tapasztalatokat, hogy az igen bonyolult és sok fogalommal dolgozó hagyományos elemzés sok kérdésben nem egyértelmű, ugyanis a definíciók nem elég pontosak.

- A feladatban hangsúlyozzuk, hogy mindazok az elemzések elfogadhatóak, amelyeket alá lehet támasztani a megismert fogalmak és meghatározásaik alapján. Ne várjuk el a nyelvtankönyvekből ismert, bevett elemzéseket. De a feladatok ellenőrzésekor mindig adjuk meg a „tankönyvi elemzést”.

Kiemelt készségek, képességek: ismeretek alkalmazása, logikus gondolkodás, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka, frontális munka, egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

12. A 8. feladat szövegeiben a hagyományos leíró nyelvtan alapfogalmainak meghatározásait olvashattátok.

A fenti definíciókat alkalmazva elemezzétek a következő példákat!

- a) Milyen szófajúak az alábbi szavak?

tönkre:

úszás:

lenni:

piros:

remélhetőleg:

jól:

szomorúan:

holnap:

abban:

mindenki:

- b) Elemezd az alábbi mondatokat! Rajzold is le őket!

(1) *A nagyobbik labda piros volt.*

(2) *Hova tettem a kabátomat?*

(3) *Nádorispán látja Toldit a nagy fával.*

(4) *A pirosat hozd ide, kérlek.*

(5) *Minden gyerek meg fogja tudni oldani.*

- c) Ellenőriztétek egymás megoldásait! Vitassátok meg a kérdéses pontokat!

13. Gyűjtsétek össze az előző feladatból az elemzési nehézségeit!

Írjátok le, hogy melyik fogalom meghatározásával volt problémátok! Hol akadtatok el?

14. Válassz egy fogalmat a hagyományos nyelvtani elemzés kategóriái közül!

Írj definíciót!

Milyen a jó definíció?

A **DEFINÍCIÓ** (meghatározás) olyan szabály, amely egy szó vagy kifejezés használatát írja le. Két fő fajtája van: az egyik a definiált kifejezés használatának az **ISMÉRVEIT** adja meg, a másik pedig **FELSOROLJA** azokat az eseteket, amikor a kifejezés a definíció szerint használható.

Például ismérvekkel való meghatározás a körnek, a kör középpontjának és a kör sugarának a következő definíciója:

A kör egy adott ponttól (a kör középpontjától) egyenlő távolságra fekvő pontok mértani helye a síkban. Ez a bizonyos egyenlő távolság a kör sugara.

A következő definíció viszont felsorolással adja meg a mezőgazdasági termelőtevékenység kifejezés használatát:

A mezőgazdasági termelőtevékenység a növénytermelési, az állattenyésztési és a vegyes gazdálkodási tevékenység. (1994. évi LV. törvény a termőföldről)

A jó definíció legfontosabb tulajdonsága, hogy a meghatározás alapján bármely helyzetről el kell tudnunk dönteni, hogy a definiált kifejezés alkalmazható-e rá vagy sem. Ehhez az kell, hogy a definícióban alkalmazott kifejezések maguk is meg legyenek határozva (magában a definícióban vagy egy másik definícióban), és hogy a meghatározás ne tartalmazzon ellentmondást.

A definíciók sok esetben tartalmaznak utalást arra, hogy két kifejezés **KIZÁRJA EGYMÁST**, vagyis olyan esetekben használhatók, amelyek nem teljesülhetnek egyszerre. Ilyenkor fontos, hogy a definíciójuk se engedje meg, hogy azonos helyzetekben használjuk őket. Például ilyen egymást kizáró kifejezések a matematikában a konkáv és a konvex. Definíciójuk biztosítja, hogy egyetlen síkidom sem tartozhat egyszerre mindkét típushoz.

Kétféle síkidomot különböztetünk meg: konvex és konkáv síkidomokat. Konvex síkidom az, amelyben a belső pontokat összekötő szakaszok nem érintik a síkidom oldalait. Ha egy síkidomban bármely két belső pontot összekötő szakasz érinti a síkidom valamelyik oldalát, akkor a síkidom konkáv.

9. lépés: 15. feladat

T/15.

22. oldal

25 PERC

A szófaji rendszerezés klasszikus problémái: alkalmi szófajváltás, többszófajúság

Tanári instrukciók

- A feladatban a tanulók a klasszikus szófajtan egyik legnehezebb kérdéséről, a szófajváltásról és a kettős szófajúságról (többszófajúságról) szerezhetnek tapasztalatokat.
- A példák elemzésén keresztül jussanak el a jelenség felismeréséhez, majd olvassák el a szöveget. A csoport minden tagja legyen képes elmagyarázni a látott jelenséget.

- Amikor ezzel megvannak, úgy álljanak össze a párok, hogy egy A) és egy B) csoportbeli kerüljön egy párba. Számoljanak be egymásnak a megismert jelenségről.
- A feladatot csak akkor egyeztessük frontálisan, ha kérdések, problémák merülnek fel.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tudatosság, szövegértés, kooperáció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka, majd pármunka (esetleg frontális munka)

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

15. Alkalmi szófajváltás, többszófajúság

A) A példák alapján vonjatok le következtetéseket az aláhúzott szavak szófaját illetően!

- (1) Este elmegyünk moziba.
Azokra a párizsi estékre még ma is emlékezem.
- (2) A kedvenc színem a zöld.
Végül a zöld dzsekit választottam.
- (3) A franciák nem beszéltek angolul.
Pierre francia ember, mégis tud angolul.
- (4) A tizenhárom a szerencseszámom.
Tizenhárom liba gágogott az udvaron.

a) Olvassátok el az alábbi szöveget, és készüljete fel a lényegének az elmagyarázására!

A TÖBBSZÓFAJÚSÁG

A hagyományos nyelvtanban TÖBBSZÓFAJÚnak nevezik azokat a szótöveket, amelyek különböző fajta szerkezetekben eltérő jelentésben szerepelhetnek. Például a nemzetiséget jelölő szavakat tekinti ilyeneknek: a *francia* szó névszói szerkezet alaptagjaként önállóan használatos 'francia ember' értelemben (*Ott volt két francia is*), míg jelzői módosítóként nem ilyen korlátozott az értelmezése (*franciasaláta, francia vasutak* stb.).

b) Idézzétek fel, hogy tanulmányaitok során felbukkantak-e hasonló jelenségek! Idézzétek fel, mi volt rájuk a megoldás!

B) A példák alapján vonjatok le következtetéseket a szavak szófaját illetően!

- (1) A *ige* végére még kéne egy -tam, mert múlt időben, egyes szám első személyben beszélsz: láttam.
- (2) A ledegradálból sokan azt mondják, ki kell hagyni a le-t.
- (3) A hosszabbikat válaszd!
- (4) Az erőseknek ez nem volt megerőltető, csak a gyengéknek.

(5) Az és nagyon gyakran időbeli egymásutániségot fejez ki.

a) Olvassátok el az alábbi szöveget, és készüljete fel a lényegének az elmagyarázására!

ALKALMI SZÓFAJVÁLTÁS

A hagyományos nyelvtanban ALKALMI SZÓFAJVÁLTÁS-nak nevezik azt a jelenséget, amikor egy szó nem a rá legjellemzőbb szerepet tölti be egy adott szerkezetben, például amikor egy melléknév tölti be a névszói szerkezet alaptagjának szerepét: *Nekem a pirosból adj, légy szíves! A szokott-nak nincs jelen idejű alakja.*

b) Idézzétek fel, hogy tanulmányaitok során felbukkantak-e hasonló jelenségek!
Idézzétek fel, mi volt rájuk a megoldás!

REFLEKTÁLÁS

10. lépés: 16. feladat

Kreatív írás

T/16.

23. oldal

30 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a tanulók egy szövegalkotási gyakorlat keretében értékeljék a modulban megismert elemzéseket.
- A tanulók szabadon válasszanak a témák közül.
- A fogalmazásokat értékeljük formai és tartalmi szempontból is.

Kiemelt készségek, képességek: érvelés, szövegalkotás, kreativitás, reflexió, metakogníció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: fogalmazás

16. Válassz egyet az alábbi témák közül! Írj róla 25-30 sorban!

- A) „Az én szófaji rendszerezésem” – Milyen szempontok mentén milyen kategóriarendszert állítanál fel?
- B) Ajánld a megismert nyelvtani rendszert nyelvtanulóknak, a magyar nyelv iránt érdeklődőknek!
- C) Írj levelet a nyelvtanítóknak, nyelvészeknek arról, hogy szerinted mit kell a leíró nyelvtanból az iskolában megtanulni!
- D) Érvelj a hagyományos vagy az általad tanult nyelvtani elemzési módszer mellett vagy ellen! Érvedet támaszd alá konkrét példákkal!

2. MONDATTANI ELEMZÉSEK

4 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1–2. feladat

Ismert mondattani fogalmak felidézése

T/1–2.

25. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A lépés célja a hagyományos mondattani elemzés előkészítése azáltal, hogy a tanulóknak a mondattannal kapcsolatos előzetes ismereteit hívjuk elő.
- A tanulók már az első feladat megoldásakor 4 fős csoportokba rendeződjenek. Minden csoport kapjon egy csomagolópapírt és filctollakat.
- Az 1. feladatban 1 perc álljon rendelkezésre, a tanulók egyénileg dolgozzanak, ki-ki az elé kerülő negyedébe a csomagolópapírnak. Ha letelt az 1 perc, fordítsanak egyet a csomagolópapíron, jelöljék azokat a fogalmakat, amit maguk nem írtak, de társuk igen. És így tovább, amíg körbe nem érnek.
- A 2. feladat első felében szintén egyedül dolgozzanak a tanulók. Ha nem indulna el önállóan a munka, segítsük a diákokat szempontok megadásával: SZÓREND, HANGLEJTÉS, MONDATTANI SZEREPEK stb. Az önálló munkát itt is kövesse közös szempontsor összeállítása.
- A csomagolópapírokat meg lehet őrizni, a modul során mindvégig szem előtt lehet tartani a diákok által ismert mondattani fogalmait és szempontrendszerét.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tudatosság, ismeretek felidézése, kooperáció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, majd csoportmunka

Módszerek, eljárások: „asztalterítő”, feladatmegoldás

Eszközök: csomagolópapír, filctoll, gyurmaragasztó

A következőkben tovább ismerkedünk a hagyományos leíró nyelvtan elemzéseivel. A következő néhány órán a mondattan áll majd a középpontban.

1. Gyűjts minél több mondattani jelenséget, fogalmat 1 perc alatt! (A csomagolópapírra dolgozz!)
2. Gyűjtsd össze, milyen szempontokat kell figyelembe vennünk a mondatok szerkezetének leírásakor!

- a) Beszéljétek meg, ki milyen szempontokat írt!
 b) Alakítsatok ki közös szempontlistát!

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 3–4. feladat

Egy mondat vagy több? – Vita a szórendről

T/3–4.

25. oldal

25 PERC

Tanári instrukciók

- A lépésben szereplő feladatok célja annak a problémának a körüljárása, hogy a szórend leírása és ábrázolása milyen szerepet kell, hogy kapjon a mondatban.
- A diákok által ismert mondattani elemzések a szórend szerepét hangsúlyozzák a magyarban. A hagyományos leírások ezzel szemben nem tekintik a szórendet a mondatban elsődleges tárgyának, a mondattani szerepek leírását tekintik annak. Az azonos fő összetevőkből felépülő, de a szórendben különböző mondatokat ugyanazon struktúra megvalósulásainak tekinti.
- A 3. feladatban önállóan kell következtetéseket megfogalmazniuk, illetve érveket gyűjteniük a diákoknak mondattani ábra alapján. Bármelyik álláspont védhető, minden helytálló érvet fogadjunk el.

Kiemelt készségek, képességek: érvelési képesség, vitatechnika, logikai képességek, absztrakció

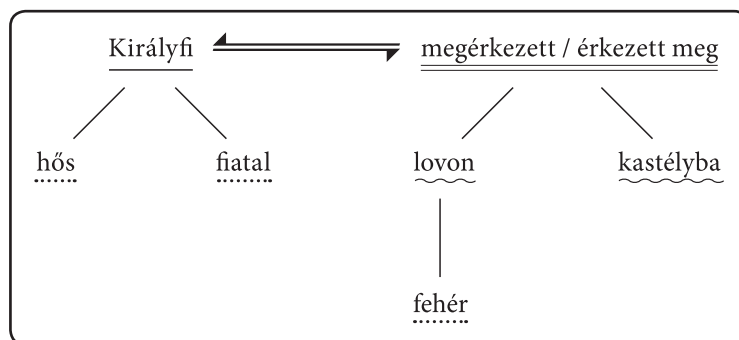
Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, csoportmunka

Módszerek, eljárások: érvelés, vita

3. A hagyományos mondattani elemzés alapvető fogalmaival és ábrázolási módjával már megismerkedtél az előző részben.

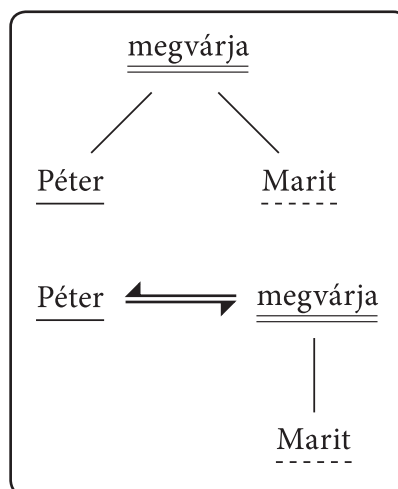
Tekintsd át a következő mondattani ábrát!

Egy vagy több mondat ábrája lehet a fenti ágrajz? Álláspontodat támaszd alá érvekkel!

4. A hagyományos mondattani leírás a következő 8 mondathoz ugyanazt az ábrázolást rendeli.¹
Tekintsétek át a mondatokat és az ábrát!

- (1) Péter megvárja Marit.
- (2) Péter Marit várja meg.
- (3) Péter Marit megvárja.
- (4) Péter várja meg Marit.
- (5) Marit Péter várja meg.
- (6) Marit Péter megvárja.
- (7) Marit megvárja Péter.
- (8) Marit várja meg Péter.

A következőben a hagyományos nyelvtan álláspontját idézzük:

„A hagyományos elemzés is különbséget tesz a fenti mondatok között a hangsúly és a szórend szempontjából, ugyanakkor szintaktikailag azonos szerkezetűnek tartja őket. [...]”

(Keszler Borbála [szerk.]: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 2000)

- a) Gyűjtsétek össze, milyen következményei lehetnek ennek az álláspontnak!
- b) Érveljetek a fent leírt álláspont mellett! Az álláspontot támasszátok alá példákkal is!
- c) Hozzatok érveket a fent leírt álláspont ellen! Az álláspontot támasszátok alá példákkal is!

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

Különböző szórendű, de azonos elemekből felépülő mondatok azonos szerkezetűek. Következmények: 1. A magyarban szabad a szórend. 2. A különböző szórendek nem járnak együtt szintaktikai különbségekkel, azaz a különböző szórendek szövegtani vagy talán stilisztikai különbségeket okoznak csupán. 3. A különböző szórendek okozta jelentéskülönbség megragadása nem a mondattan feladata.

¹ A két ábra csupán abban különbözik, hogy alany és állítmány viszonyát hozzárendelőnek vagy pedig alárendelőnek feltételezi.

3. lépés: 5. feladat

Mondattani ábrázolások

T/5.

27. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a diákok által a 9. évfolyam 7. fejezetében tanult „dobozolás” és az előző modulban megismert hagyományos mondattani ábrázolást ugyanazonokon a mondatokon kipróbálják, majd összevevessék a kétféle ábrázolási módot.
- A párok úgy osszák el egymás közt a feladatokat, hogy a pár mindegyik tagja próbálja ki mindkét ábrázolási módot.
- A megoldásokat frontálisan, közös megbeszélés keretében ellenőrizzük.

Kiemelt készségek, képességek: vizualizációs képesség, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka, frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

5. Ábrázoljátok többféleképpen a következő mondatokat!

Példa:

A hős királyfi lovon érkezett a kastélyba.

Hagyományos ábrázolását lásd a 3. feladatban. A mondat összetevőit a tanult módon „dobozokkal”, azaz zárójelekkel ábrázoltuk:

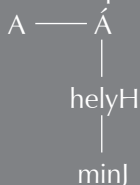
[[A] [[hős] [királyfi]]] [[lovon] [érkezett]] [[a] [kastélyba]].

1. *A szép pingvin alatt beszakadt a jég.*
2. *Gézát ütötte el az autó.*
3. *A lábtörlő rongyos és piszkos volt.*

- a) Milyen módszereket használtál a hagyományos, milyeneket az összetevős ábrázolás elkészítésekor?
- b) Mit tudunk leolvasni a hagyományos mondattani ágrajzról és mit nem?
- c) Mit tudunk leolvasni az összetevőket jelképező zárójelezésről és mit nem?
- d) Melyik ábrázolást még milyen információkkal tudnád kiegészíteni?

MEGOLDÁSOK

1. [[A] [[szép] [[pingvin] [alatt]]]] [[be]szakadt] [[a] [jég]].

2. [Gézát] [ütötte [el]] [[az] [autó]].

3. [[A] [[lábtörlő]] [[[rongyos] [és] [piszkos]] [volt]].

4. lépés: 6. feladat

Szavak vagy szerkezetek? – A hagyományos elemzés

T/6.

28. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- Az ismeretközlő szövegben összesítjük az eddigi tapasztalatokat a hagyományos és a diákok által ismert mondattan főbb különbségeiről. Eközben a hagyományos nyelvtan alapvető fogalmait is tisztázzuk.
- A diákok egyénileg dolgozzák fel a szöveget. A szövegfeldolgozást kövesse frontális, közös megbeszélés.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, absztrakciós képesség

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, frontális munka

Módszerek, eljárások: ismeretközlő szöveg feldolgozása, közös megbeszélés

6. Olvasd el az alábbi szöveget!

A hagyományos mondattani elemzés

A hagyományos mondattan – a több ezer éves hagyománynak megfelelően, végső soron az ókori görög és latin grammatikákat követve – a szóalakokat, nem pedig a szerkezeteket tekinti a mondatok építőköveinek. Ennek az az eredete, hogy a görög és a latin nyelvben szinte minden szerkezetnek sokféle szórendje lehet, ezekben a nyelvekben a szóalakoknak sokkal nagyobb az önállóságuk, mint sok más nyelvben. Ezért van az is, hogy a hagyományos nyelvtan nem szentel túl nagy figyelmet a szórendi kérdéseknek.

A hagyományos mondattanban a szerkezet jellemzése úgy történik, hogy az egyes szóalakok mondattani szerepét (például alany, jelző) a szerint nevezik meg, hogy milyen szerkezetben tölti be az illető szóalak az alaptag szerepét. Ezért a szerkezetek némelyik elemét (például a névelőket vagy a megnyilatkozásszintű határozókat) ebben az értelemben nem is tekintik mondatrészeknek.

Még a mondatrészek készlete is magán viseli a görög és a latin grammatika nyomait a hagyományos nyelvtanban, ezért számos sajátos magyar jelenségről igen nehéz hagyományos keretben beszélni. Ezeknek a szerkezeteknek a hagyományos nyelvtani elemzései mind vitathatók és vitatottak. Néhány példa:

- a magyar infinitívuszos szerkezetek fajtái nem hasonlítanak a megfelelő görög és latin szerkezetekre (például azokban a nyelvekben nincsen a fog segédigéhez hasonló ige);
- az igekötőhöz hasonló nyelvi elem sincs egyik nyelvben sem;
- a latinban és a görögben mindig van ragozott igealak az állítmányi szerkezetben (tehát nincs olyan típusú mondat, mint a Jóska fáradt, csak olyan, mint a Jóska otthon van vagy Jóska fáradt volt);
- a birtoklásmondatok azokban a nyelvekben egészen más felépítésűek, mint a magyarban (a Jóska-nak van egy aranyhala mondat ezekben a nyelvekben úgy hangzik, mintha azt mondanánk: Jóska birtokol egy aranyhalat).

REFLEKTÁLÁS

5. lépés: 7. feladat

Mire jó az egyik, mire a másik?

T/7.

29. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy az egyszerű mondat hagyományos elemzésének megismerése után a tanulók az elemzési mód hatékonyságát, céljait fogalmazzák meg önállóan.
- Első lépésben önállóan jegyezzék le ötleteiket, véleményüket. Majd 4-5 fős heterogén csoportokban vitassák meg egymással véleményüket.

Kiemelt készségek, képességek: reflexió, metakogníció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, majd csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

7. Szerinted mire jó, ha elemezni tudjuk a mondatokat?

Mi a céljuk a nyelvtani elemzéseknek? Miben segíthetnek?

RÁHANGOLÓDÁS

6. lépés: 8. feladat

Mit tudunk az összetett mondatokról?

T/8. 29. oldal
15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat az összetett mondatokról a 8. évfolyam 1. fejezetében tanultakat idézi fel. A diákoknak nagyon sokféle tapasztalatuk lehet az összetett mondatokról. Ezeket mind rögzítsék csomagolópapíron.
- Hívjuk fel a figyelmet arra, hogy nemcsak nyelvi-nyelvtani, de akár helyesírási problémákat, megfigyeléseket is gyűjthetnek.
- A csomagolópapírra elkészített jegyzeteket őrizzük meg, látható helyre ki is ragaszthatjuk.

Kiemelt készségek, képességek: tanult ismeretek felidézése, rendszerezőképeség, anyanyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: „brain storming”

Eszközök: csomagolópapír, filctoll, gyurmaragasztó

8. Mi mindent tanultok az összetett mondatokról? – Gyűjtsetek minél több fogalmat! Rendszerezétek a nyelvi példákat!

Írjatok kérdéseket az összetett mondatokkal kapcsolatban!

JELENTÉSTEREMTÉS

7. lépés: 9. feladat

Az összetett mondatok elemzése a hagyományos nyelvtanban – Önálló kutatómunka

T/9. 30. oldal
30 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a tanulók önállóan megismerkedjenek a hagyományos nyelvtannak az összetett mondatokkal foglalkozó fejezetével: a legfontosabb fogalmakkal, az ábrázolási móddal, a rendszerezéssel.
- Minden csoport minden tagjánál legyen egy ismeretterjesztő nyelvtani összefoglaló. Arra figyeljünk, hogy egy csoporton belül ugyanazok a kötetek legyenek mindenkinél. (Mivel a különböző könyvek akár jelentősebben is eltérhetnek bizonyos definíciókban, fogalomhasználatban.)

- Egy-egy csoport úgy álljon össze, hogy legyen benne egy A), egy B), egy C) és egy D) feladatot megoldó tanuló. A tanulók kb. 15 percet kapjanak arra, hogy a nekik kiosztott kérdésekre válaszoljanak a forrás alapján. A következő 10 percben mutassák be egymásnak az olvasottak tartalmát. (Figyelmeztessük a csoportokat arra, hogy érdemes a feladatok sorrendjében haladni.)
- Végül írjanak közösen kérdéseket, problémákat az olvasottakkal kapcsolatban.
- Csak akkor egyeztessünk frontálisan, ha az önálló szövegfeldolgozás nem sikerült.

Kiemelt készségek, képességek: önálló szövegfeldolgozás, szövegértés, lényegkiemelés, válogató olvasás, „szkenelés”

Célcsoport – differenciálás: A feladatok között annyi különbség van, hogy mennyi információt kell adott idő alatt feldolgozni: az A) csoporté tartalmazza a legtöbb feldolgozandó információt, a C) a második legtöbbet, majd a B), végül a D) csoporté a legkevesebbet.

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: mozaik

Eszközök: Rácz Endre – Takács Etel: *Kis magyar nyelvtan* (vagy más nyelvtani kézikönyv) a megfelelő számú példányban

9. A következő kérdések az összetett mondatok elemzésére vonatkoznak. A kiosztott források alapján végezzétek el a következő feladatokat!

- A) Keresd ki a következő fogalmak definícióját!

Egyszerű mondat

Összetett mondat

Többszörösen összetett mondat

Mellérendelő összetett mondat

Alárendelő összetett mondat

Főmondat

Mellékmondat

Utalószó

Kötőszó

- B) Keresd ki a mellérendelések legfőbb típusait!

Fogalmazd meg azt is, milyen szempontból sorolhatjuk a mellérendeléseket ezekbe a csoportokba!

- C) Keresd ki, milyen típusú alárendelő összetett mondatokat különböztet meg a hagyományos nyelvtan!

- D) Nézz utána az összetett mondatok ábrázolásának!

8. lépés: 10. feladat

Gyakorlás

T/10.

33. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy az előző lépésben megismert elemzési módszert a gyakorlatban is kipróbálják a tanulók.
- Egyeztessük frontálisan a megoldásokat.

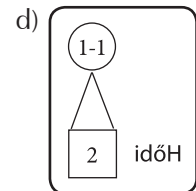
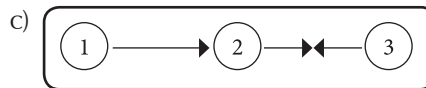
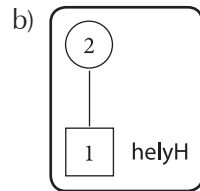
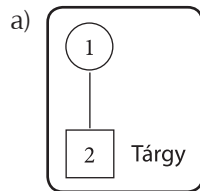
Kiemelt készségek, képességek: analógias képesség, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

10. Írjatok példamondatokat az alábbi szerkezeti ábrákhoz! Majd vessétek össze egymással a megoldásaitokat!

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

- Azt meséld el, amit láttál.
- Ahova eldugtad, most onnan keresd elő nekem.
- Nagyon sietett, ezért elbúcsúzott, de pusztit már senkinek sem adott.
- A múlt nyáron, amikor hatalmas hőség volt, pár napra lementünk a Balatonra.

REFLEKTÁLÁS

9. lépés: 11. feladat

Érvelő esszé

T/11.

34. oldal

30 PERC

Tanári instrukciók

- A modult záró feladatban a diákoknak egy hosszabb érvelő szövegben kell megfogalmazni saját véleményüket a látott mondattani elemzésekről.
- A fogalmazásokat értékeljük nyelvi-megformáltsági és tartalmi szempontból is.

Kiemelt készségek, képességek: íráskészség, érvelés, fogalmazás, vélemény kifejtése és alátámasztása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: esszéírás

11. Írj 200–250 szavas összehasonlító esszét a hagyományos és az általad tanult mondatani elemzésekről!

Fogalmazd meg a véleményedet, és támaszd alá érvekkel!

3. A MONDATOK ÉS A SZÖVEG KAPCSOLATA

2 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

Hogyan lesz a mondatokból szöveg?

T/1.

36. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a mondatok és a szövegek összefüggésének vizsgálatát bevezessük.
- A diákok háromfős heterogén csoportokban dolgozzanak. A csoport egyik tagja az A), másik tagja a B), a harmadik tagja pedig a C) feladatot oldja meg. (A feladatokban nincs lényeges nehézségi különbség.)
- Miután elkészültek a szövegek, olvassák fel egymásnak, és vessék össze a bekezdéseket.
- Frontális egyeztetés ennél a feladatnál nem szükséges.

Kiemelt készségek, képességek: szövegalkotás, egy bekezdésnyi szöveg írása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

A következő néhány feladatban felidézzük, hogyan lesz a mondatokból szöveg, milyen nyelvtani eszközei vannak a szövegépítésnek.

1. Megadunk néhány mondatot:

Péter tegnap moziba ment Sárival.

Levinni levittem a szemetet.

Az egész kalácsot Gyula fogyasztotta el egyedül.

Vajon kinek állhat ez érdekében?

a) Közösén válasszatok közülük egyet!

A) Írj egy egybekezdéses szöveget, amelynek a mondat a kezdőmondata!

B) Írj egy egybekezdésnyi szöveget, amelynek a mondat körülbelül a közepén szerepel!

C) Írj egy egybekezdésnyi szöveget, amelynek a mondat a zárómondata!

b) Olvassátok fel az elkészült szövegeket! Miben különböznek egymástól?

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

Mondathalmaz és szöveg különbsége

T/2.

37. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat már nem először fordul elő a programban. A „hajtogatós játék” segítségével könnyűszerrel létrehozható olyan mondathalmaz, amelynek bármely két egymás melletti mondata kapcsolódik egymáshoz, de az egész mégsem válik szöveggé.
- A játék célja, hogy a tanulók újra megtapasztalják, hogy mi a különbség koherens szöveg és mondathalmaz között.
- A játékot, hogy ne váljon unalmassá, párhuzamosan indítsuk el. Ennek következtében a játék alatt mindig mindenkinek van dolga. Ha nagyon nagy létszámú az osztály, akkor nagyobb csoportokat is ki lehet alakítani. (De ügyeljünk arra, hogy megfelelő hosszúságú, legalább 10-15 mondatos „szövegek” keletkezzenek.)

Kiemelt készségek, képességek: anyanyelvi tudatosság, szövegértés, kooperáció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: osztálylétszámtól függően frontális vagy csoportmunka, frontális megbeszélés

Módszerek, eljárások: játék, feladatmegoldás

Eszközök: írólapok

2. Mindenki vegyen elő egy lapot, és írjon rá egy mondatot: egy szöveg kezdő mondatát. Majd adja egyet tovább!

A második ember az előző mondatot látja, azt kell folytatnia egy további mondattal. Majd, mielőtt továbbadná, hajtja le az első ember mondatát!

A harmadik ember már csak a második mondatot látja, ahhoz ír hozzá egy mondatot, a másodikét pedig lehajtja, és így tovább.

- Ha már a csoport minden tagja sorra került, kérd vissza a papírt, amelyiken a te kezdőmondatod szerepel! Olvasd végig az írást!
- Jellemezd a keletkezett mondatsort! Szövegnek tekinthető-e? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?
- Mi mindenen kellene változtatni, hogy jó szöveg legyen belőle?

3. lépés: 3. feladat

Nyelvi kapcsolóeszközök a szövegben

T/3.

38. oldal

10 PERC

+ Házi feladat

Tanári instrukciók

A feladat célja, hogy a szöveg grammatikai kapcsolóelemeit átismételjék a tanulók. A feladatmegoldást mindenképpen kövesse frontális egyeztetés.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

3. Olvasd el az alábbi részletet Thomas Mann *Halál Velencében* című elbeszéléséből!

Húzd alá benne azokat a nyelvi elemeket, amelyek a szöveg összefüggőségét biztosítják! (Jelöld azt is, ahol valamely nyelvi elem hiánya teremt kapcsolatot.)

Gustav Aschenbach, avagy ötvenedik születésnapja óta hivatalosan: von Aschenbach, 19..-ban, abban az esztendőben, amely hónapokon át fenyegette vészjósló arccal kontinensünket, egy tavaszi délután a müncheni Prinzregenstrassén levő lakásából magános sétára indult. Az író még nehéz és kényes délelőtti munkája tartotta izgalomban, amely éppen most roppant figyelmet, mérleget, behatóan és pontosan működő akaratot követelt; s a teremtő ösztönnek azt a lendületét, azt a „motus animi continuus”-t, amely, mint Cicero mondja, veleje az ékesszólásnak, még délebédje után sem tudta magában megfékezni, és nem találta meg az enyhítő álmot, amire mostanában egyre könnyebben kimerülő ereje napjában legalább egyszer annyira rászorult. Ezért mindjárt tea után a szabadba ment, azt remélve, hogy a friss levegő és a testmozgás talpra állítja, és estéjét termékenyvé teszi.

Május eleje volt, és lucskos, hűvös hetek után csalogó nyár forrósága köszöntött be. Az Angolkertben, bár még alig rügyezett, augusztusi fülledtség ült, s a város felé eső részén kocsik és gyalogos sétálók nyüzsgöttek. Az Aumeisternél, ahova egyre csendesedő utakon jutott, Aschenbach kis ideig elnézte a vidékies élénkségű nyári vendéglőt, amely előtt egy-két bérkocsi és úri fogat álldogált. Onnan napnyugtával a parkon kívül a mezőkön át hazafelé vette útját, és, minthogy fáradtságot érzett, s Föhring felől zivatar fenyegetett, az Északi temetőnél villamosra várt, hogy azon egyenest a városba juthasson.

Történetesen a megállóhelyet és környékét üresen találta. Sem a kövezett Ungererstrassén, amelynek vágányai elhagyottan csillogva nyúltak el Schwabing felé, sem a föhringi műúton egyetlen jármű sem mutatkozott; a kőfaragó műhelyek kerítései mögött, ahol, mint valami lakatlan temetőben, eladó keresztek, fejfák és síremlékek meredeztek, semmi se mozdult; szemközt a ravatalozó bizánci építménye terpeszkedett el a búcsúzó nap visszaverődő fényében. Homlokzatán görög keresztek és élénk színű, hieratikus merevségű ábrák ékeskednek, azonfelül szimmetrikusan elrendezett aranybe-tűs fölírások is, túlvilági vonatkozású versei az Írásnak, például: „Isten országába jutnak ők” vagy „Az

örök világosság fényeskedjék neki”. A várakozónak néhány percre komoly szórakozása telt abban, hogy ezeket az igéket olvasgatta, és lelki szemeit átderengő misztikumokban fürdette. Ábrándjaiból arra ébredt, hogy a portikusban, túl a lépcsőt őriző két apokaliptikus szörny magaslatán, egy férfit pillantott meg, aki a megszokottól kissé eltérő jelenségként teljesen új irányba terelte gondolatait.

(Thomas Mann: *Halál Velencében*.)

Forrás: <http://mek.oszk.hu/00400/00437/00437.htm#2>

4. lépés: 4. feladat

A szöveg témája – az újságírói stílusban

T/4.

39. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja egy olyan egyszerre mondattani és szövegtani jelenség bemutatása, amely napjainkban kezd divattá válni: rövid hírekben, akár írásban, akár szóban általánossá kezd válni a fókuszos szerkezet használata. Ráadásul sokszor előfordul az is, hogy a címben mondattanilag fókuszba kerülő kifejezés valamilyen jelentéktelen körülményt mond el, amire később a hír vissza sem utal.
- A diákoktól a jelenség felismerését várjuk, illetve azt, hogy fogalmazzanak meg feltételezéseket arra vonatkozóan, hogy mi állhat az ilyen szövegszerkesztési eljárások hátterében.
- A diákok 3-4 fős heterogén csoportokban dolgozzanak.
- Ha van rá idő és mód, hallgassunk is meg néhány hírt valamelyik kereskedelmi rádió vagy tévé híradójából!

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, anyanyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

Eszközök: esetleg tévé vagy rádió

4. Az alábbi részletek rövidhírekből származnak. Olvassátok el őket, majd válaszoljatok a kérdésekre!

1.

Fiú miatt verekedett össze két tizenéves lány

Egy fiú miatt verekedett össze egy 14 éves és egy 13 éves lány a Vas megyei Bükön. Pontosabban az idősebb megverte a fiatalabbat. Ketten is felvették mobiltelefonnal, azóta az internetre is kikerült. A diákok arra biztatták a verekedő lányt, hogy térddel rúgja arcon a másikat. Megtette. A rendőrség nyomoz, az iskolában fegyelmi vizsgálat indult.

Forrás: www.tv2.hu

2.

Parancsnoki fülke állította meg a részeg sofőrt

Az autós nem volt bekötve, ezért fejsérülést szenvedett

Egy kisebb fa, majd a járőrparancsnoki fülke állított meg egy autóst, aki megállás nélkül hajtott át a szerb–magyar határon, kedden este. A sofőrrel kiderült, hogy ivott, mielőtt a volánhoz ült.

Forrás: www.rtlklub.hu

3.

Épülő gázcső miatt irtják a pilisi erdőt

Markológépek és fűrészek irtják a pilisi erdőt 30 méteres sávban, több kilométer hosszan. A MOL új földgázvezetékét épít ki az erdő érintésével. A környékeliek aggódnak a Pilisért, a nyugalmu-kért és a jó levegőért. A vállalatnál azt ígérik, hogy két év múlva újra a régi lesz az erdő.

Forrás: www.rtlklub.hu

4.

Bánya keseríti a cserszegtomajiak életét

A szakemberek szerint a bánya szabályosan működik

Dühösek az emberek Cserszegtomajon, a település határában működő kavicsbánya miatt. A gyakori robbantásokat földrengésnek érzik a helybeliek, és elégük van a faluban dübörgő kőszállító teherautókból is. A szakemberek szerint azonban a bánya szabályosan működik.

Forrás: www.rtlklub.hu

5.

Polgármesterek küzdenek a gyalogátkelőkért

Összefüggő kamionsor, gyorsan hajtó autósok, tanácstalan emberek

Pályázati pénzből próbálnak gyalogátkelőhelyeket és jelzőlámpákat kialakítani a 43-as főút mellett fekvő települések polgármesterei, mivel saját forrásból erre képtelenek. Egy-egy lámpával védett gyalogátkelő kialakítása 5-6 millió forintba kerülne, de erre a kisebb falvaknak és községeknek nincs pénze. Van olyan falu is a főút mellett, ahol egyetlen zebra sincs, így az ott élők gyakorlatilag az életüket kockáztatják a településen átrobogó kamionok és autók között, ha át szeretnének jutni az út túloldalára.

Forrás: www.rtlklub.hu

- a) Figyeljétek meg a szövegek címeit! Mit sugallnak ezek a címek?
Írjátok le, hogy ha csak a címet látnátok, mit jósolnátok, miről fog szólni a hír!
- b) Milyen mondattani sajátosságra vezethető vissza a címek furcsasága?
Magyarázzátok el a jelenséget!

- c) Vitassátok meg, mi állhat annak a háttérében, hogy a fentiekhez hasonló hírekben szinte elkerülhetetlen a fókuszos szerkezetek használata!
- d) Keressetek hasonló híreket tévéből, rádióból, internetről!

REFLEKTÁLÁS

5. lépés: 5. feladat

Kilépőkártya

T/5.

42. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók: A fejezetet záró kilépőkártya kitöltésekor a tanulók az egész fejezet tapasztalatait összegzik.

Kiemelt készségek, képességek: reflexió, önreflexió, metakogníció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: kilépőkártya

5. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Mik voltak a legfontosabb dolgok, amiket az elmúlt órákon tanultál?
2. Mit éreztél feleslegesnek?
3. Mit gondolsz, a hagyományos elemzés átfogó képet tud adni a magyar nyelvről? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?
4. Egy nyelv leíró nyelvtana szerinted kik számára lehet fontos?
5. Segíti-e szerinted a szövegek megközelítését a hagyományos nyelvi elemzés? Ha igen, hogyan? Ha nem, miért nem?
6. Mik azok a témák, problémák, amelyeket a leginkább hiányoltál az elmúlt órákon?

A NYELVTUDOMÁNY MÓDSZEREI

NYELVTAN

Tanári útmutató

2

Fejlesztők

Kálmán László
Molnár Cecília

TARTALOM

A NYELVTUDOMÁNY MÓDSZEREI

- 41 NÉVJEGY
- 43 MEGFIGYELÉSEK A MAGYAR NYELVRŐL
- 49 MAGYARÁZATKÍSÉRLETEK
- 60 NYELVÉSZETI MODELLEK

NÉVJEGY

A FEJEZET CÉLJA		<p>A fejezet célja, hogy a tanulók tanulmányaik vége felé közeledve a nyelvtudomány alapvető iskoláival, modelljeivel ismerkedjenek meg.</p> <p>Célunk megmutatni, hogy a nyelvészet tudomány, amelynek elméletenként saját fogalomkészlete és módszerei vannak.</p> <p>A fejezetben három nagyobb elméleti hagyománnyal ismerkednek meg a tanulók. Cél, hogy a gyakorlati elemzési kérdéseket kritikusan szembesítsük a nyelvészeti elméletekkel.</p>
A FEJEZETBEN LÉVŐ MODULOK CÍME ÉS AJÁNLOTT ÓRASZÁMA		<ol style="list-style-type: none"> 1. Megfigyelések a magyar nyelvről (1 óra) 2. Magyarázatkísérletek (3 óra) 3. Nyelvészeti modellek (3 óra)
AJÁNLOTT KOROSZTÁLY		12. évfolyam
FEJEZET-KAPCSOLÓDÁSI PONTOK	TANTERVI	<p>Kiemelten:</p> <p>8. évfolyam: <i>A költészet nyelvtana – Az összetett mondatok</i></p> <p>9. évfolyam: <i>A szerkezeti elemzés módszerei I.</i></p> <p>11. évfolyam: <i>A gondolkodás és a nyelv</i></p> <p>12. évfolyam: <i>Leíró nyelvtani elemzések</i></p> <p>Továbbá minden olyan nyelvi modul vagy modulrészlet 5–12. évfolyamig, amelyben leíró nyelvtani megfigyelések vannak.</p>
	KERESZTTANTERVI	<p>Idegen nyelv</p> <p>Természettudományok</p>
	KOMPETENCIATERÜLETEN (AJÁNLOTT MEGELŐZŐ ÉS KÖVETŐ FEJEZET)	<p>Előző:</p> <p>12. évfolyam, 1. fejezet: <i>Leíró nyelvtani elemzések</i></p> <p>Következő:</p> <p>12. évfolyam, 2. fejezet: <i>A nyelvreírás módszerei</i></p>
A KÉPESSÉG- FEJLESZTÉS FÓKUSZAI	KOMPETENCIATERÜLETI	<ul style="list-style-type: none"> – Nyelvi tudatosság, nyelvérzék – Megfigyelő- és analitikus képesség – Érvelési képesség (szóban és írásban) – Hipotézisalkotás és -ellenőrzés – Ismeretterjesztő szöveg önálló feldolgozása – Absztrakt, elméleti jellegű szöveg feldolgozása – Ábrák, táblázatok olvasása – Könyvtár- és internethasználat

A KÉPESSÉG- FEJLESZTÉS FÓKUSZAI	NAT (2003)	<ul style="list-style-type: none"> – Érvelés: érvek felkutatása, rendszerezése, vélemény, állásfoglalás kialakítása, továbbfejlesztése, logikus gondolatmenet kialakítása. – Törekvés a rendszeres önreflexióra és önkorrekcióna. Az értő figyelem alkalmazása. – Könyvtár- és internethasználat.
	EGYÉB MŰVELTSÉG- TERÜLETI	<ul style="list-style-type: none"> – Absztrakciós képesség – Problémaérzékenység
	KERESZTTAN- TERVI (PL. ÉLETPÁ- LYA-ÉPÍTÉSI, SZOCIÁLIS)	<ul style="list-style-type: none"> – Tolerancia – Empatikus képesség – Kooperációs képesség – Problémamegoldási képesség – Kritikus gondolkodás
KÖVETELMÉNYEK		<p>A tanuló</p> <ul style="list-style-type: none"> – tudja, mi egy modell, hogyan viszonyul a modell a modellált tárgyhoz, jelenséghez; – tudja, mi tekinthető egy tudományos modellnek; – ismerjen néhány nyelvészeti modellt (azok célját, főbb módszereit, főbb hiányosságait); – legyen képes a modellek és a tények kritikus összevetésére.
ÉRTÉKELÉS	FOLYAMATI	Csoportmunkák, kutatómunkák értékelése
	KIMENETI	Feladatlap
MÓDSZERTANI AJÁNLÁS		A fejezet rendkívül sok alkalmat ad vitára, érvelésre, ezért hangsúlyozottan ajánlott a csoport-, ill. pármunka. Ugyanakkor a fejezet jellege azt is megköveteli, hogy a tanulók gyakran kapjanak lehetőséget az egyéni elemzésre vagy kutatómunkára.
TÁMOGATÓ RENDSZER		<p>Antal László (szerk.): <i>Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény</i>. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982–1988.</p> <p>Chomsky, Noam: <i>Generatív grammatika (Beszélgetések Mitsou Ronat-val)</i>. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.</p> <p>Chomsky, Noam: <i>Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme</i>. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.</p> <p>de Saussure, Ferdinand: <i>Bevezetés az általános nyelvészetbe</i>. Fordította: B. Lőrinczy Éva. Corvina, Budapest, 1997.</p> <p>Kálmán László – Trón Viktor: <i>Bevezetés a nyelvtudományba</i>. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2005</p> <p>Kenesei I. (szerk.): <i>A nyelv és a nyelvek</i>. Akadémiai Kiadó, Bp., 2005 (15. és 16. fejezet)</p> <p>Robins, Robert Henry: <i>A nyelvészet rövid története</i>. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.</p>

1. MEGFIGYELÉSEK A MAGYAR NYELVRŐL

1 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

A központosítás nehézsége

T/1.

47. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a diákok felismerjék, mennyire nehéz különbséget tenni mondatrészek, illetve tagmondatok mellérendelése között.
- A problémát viszonylag távolról indítjuk. Az első feladatban egy szöveget kell leírniuk, amelyben sok helyen nehéz dönteni a vesszők helyét illetően.
- A feladat csupán a téma felvezetését, gyakorlati nehézségeit kívánja illusztrálni, a helyesírás részletes tárgyalása itt nem cél.
- A helyesírási problémák tárgyalásakor hívjuk fel a diákok figyelmét arra, hogy a helyesírás és a nyelvtan két különböző dolog.
- A felolvasásnál figyeljünk arra, hogy ne hagyjunk nagyobb szünetet a mondathatáron, mint a tagmondathatáron, illetve hogy mindig teljes tagmondatokat ismételjünk el. Ez azért fontos, hogy a mondat-, illetve tagmondathatárokat a szünet mértékéből ne lehessen egyértelműen eldönteni.

Kiemelt készségek, képességek: hallott szöveg helyes leírása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, frontális munka

Módszerek, eljárások: tollbamondás

Eszközök: a diktálandó szöveg

Kötelező lehet a magyar felirat

Várhatóan a hónap végén kerül a kormány, és az év második felében a parlament elé az a törvénytervezet, amely a magyar nyelv használatának egyes kérdéseiről rendelkezne a gazdaságban és a köztájékoztatásban. Nem nyelvtörvényről van szó, hanem olyan szabályozóról, amely csak a legkérdésesebb területeket érinti, és ott sem tiltó, hanem kiegészítő jellegű.

Hende Csaba, az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára lapunk érdeklődésére elmondta: az Édes Anyanyelvünk Mozgalom, az Anyanyelvápolók Szövetsége, az Anyanyelvi Konferencia és a Magyar Professzorok Világszövetsége tavalyi közös felhívására reagál ezzel a tárca. A törvénytervezetet Hende szerint valamennyi említett szervezet, valamint az Akadémia nyelvészeti grémiuma is támogatja. (...)

(Népszabadság, 2001. március 21.)

A következő órákon arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen módszerekkel, milyen eszközökkel dolgoznak a nyelvészek, amikor leírnak egy nyelvet, egy nyelvben egy jelenséget. A probléma feltérképezéséhez először megpróbáljuk végigjárni azt az utat, amelyet a nyelvészek is végigjárnak. Keresünk egy problémás jelenséget: összegyűjtjük a rá vonatkozó adatokat. Majd megvizsgáljuk a rendelkezésre álló eszközöket és fogalmakat. Utána pedig a meglevő módszerekkel, illetve fogalmakkal megragadjuk a választott jelenséget. Végül értékeljük az alkalmazott „elméleteket”.

Első lépésben fedezzük fel a problémás jelenséget!

1. Írd le a hallott szöveget! Figyelj a központosásra!

2. lépés: 2. feladat

A tollbamondás ellenőrzése

T/2.

48. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

A feladatban az első feladat tollbamondását ellenőrzik egymásnál a diákok. A jó megoldás magyarázatára egyelőre nem kell kitérnünk. A 3. feladatban erre is lehetőség nyílik.

Kiemelt készségek, képességek: önkorrekción, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

2. Ellenőriztétek az írásjeleket egymás írásaiban a következő táblázat segítségével!

A VESSZŐK HELYE	
Várhatóan a hónap végén kerül a kormány, és az év második felében a parlament elé az a törvénytervezet, amely...	
a gazdaságban és a köztájékoztatásban	
Nem nyelvtörvényről van szó, hanem...	
Hende Csaba, az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára	
...elmondta: az Édes Anyanyelvünk Mozgalom, az Anyanyelvápolók Szövetsége, az Anyanyelvi Konferencia és a Magyar Professzorok Világszövetsége...	
Hende szerint valamennyi említett szervezet, valamint az Akadémia nyelvészeti grémiuma is...	

3. lépés: 3. feladat

Szabályalkotás

T/3.

48. oldal

10–15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a diákok eddigi, a magyar nyelv szerkezetéről szóló ismereteiket alkalmazzák a helyesírási konvenciók feltérképezésekor.
- Továbbra is hangsúlyozzuk azt, hogy nyelvtan és helyesírás két különböző dolog, nem összekeverendők, ugyanakkor bizonyos helyesírási kérdések tömören megragadhatók nyelvtani fogalmak segítségével. (Az érvényben lévő helyesírási szabályzat is sok helyütt hivatkozik a hagyományos leíró nyelvtan fogalmaira.)
- A párok beszéljék meg a vitás kérdéseket egymással. A szabályok megfogalmazása előtt készítsenek nyelvtani elemzést.
- A legfontosabb szabályosságokat beszéljünk meg az egész osztály előtt.

Kiemelt készségek, képességek: szabályalkotás, nyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka, majd frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

3. Fogalmazzatok szabályokat arra vonatkozóan, hogy a magyarban mikor hova kell vesszőt tenni!

A szabályokban hivatkozzatok a mondatok nyelvtani felépítésére, szerkezetére!

MEGOLDÁS

A megoldásban bármilyen helytálló megfigyelés elfogadható. *A magyar helyesírás szabályai* 239–249. pontjai irányadóak a helyesírás szempontjából.

JELENTÉSTEREMTÉS

4. lépés: 4. feladat

Mellérendelés a szövegekben

T/4.

48. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók: A feladatban már csak nyelvtani szempontokról lesz szó. A megadott szövegben szereplő mellérendeléseket kell a tanulóknak önállóan csoportosítaniuk valamilyen nyelvtani szempont alapján.

Kiemelt készségek, képességek: anyanyelvi tudatosság

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka vagy csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

4. Olvasd el az alábbi szöveget!

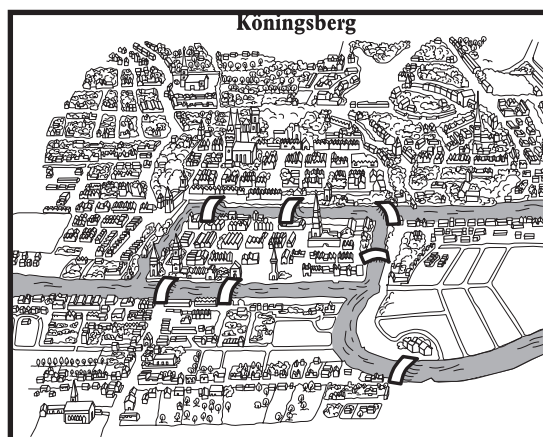
a) Húzd alá benne a mellérendeléseket!

A KÖNIGSBERGI HIDAK

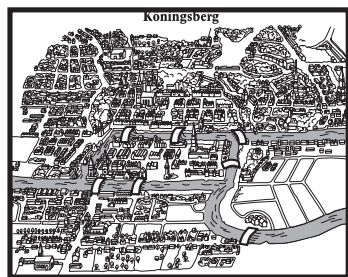
Leonhard Euler (1707–1783) svájci matematikus és fizikus volt, aki életének nagy részét Oroszországban és Németországban töltötte. Szentpéterváron és Berlinben kutatott és oktatott. A matematika szinte minden ágában eredményesen és eredeti módon alkotott, így például az analízis, a számelmélet és a gráfelmélet területén. A gráfelméletnek a megalapítója is ő volt, ő mondta ki az első olyan tételt, amelyet gráfelméletinek lehet nevezni.

Ez a tétel Königsberg (Kalinyingrád) városához kapcsolódik. Kalinyingrád és környezete Oroszországhoz tartozik, de Oroszországtól elszakított szigetet, vagyis enklávét alkot Lengyelország és Litvánia között, a Balti-tenger partján. Kalinyingrád folyóját, a Pregelt Euler idejében hét híd keresztezte (l. az ábrát).

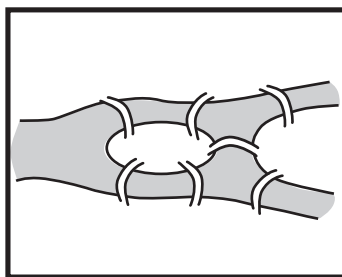
Ismert feladvány volt, hogy végig lehet-e járni a hidakat úgy, hogy mindegyik hídon átmenjünk, de egyik hídon se menjünk át kétszer. Euler bebizonyította, hogy ez nem lehetséges. Ehhez bevezette a gráf fogalmát: a gráf olyan matematikai objektum, amelynek *élei* és *csúcsai* vannak. A königsbergi hidakat egy gráffal modellezte:

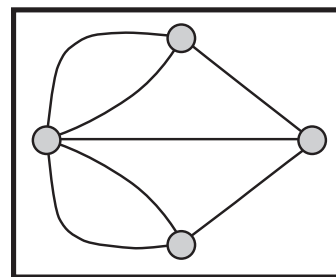
A königsbergi hidak

rajz, térkép

sematikus ábrázolás

gráf (kék = csúcs, fekete = él)

Euler tétele szerint az Euler-út csak akkor létezik, ha a gráfban pontosan 0 vagy pontosan 2 olyan csúcs van, amelyben páratlan számú él fut össze. A königsbergi hidak grájában 4 ilyen csúcs van, hiszen mind a négy csúcs ilyen, és ezért ebben a gráfban nem létezik Euler-út.

b) Csoportosítsd a mellérendeléseket a következő táblázatban!

LEHETSÉGES MEGOLDÁS

Leonhard Euler (1707–1783) svájci matematikus és fizikus volt, aki életének nagy részét Oroszországban és Németországban töltötte. Szentpéterváron és Berlinben kutatott és oktatott. A matematika szinte minden ágában eredményesen és eredeti módon alkotott, így például az analízis, a számelmélet és a gráfelmélet területén. A gráfelméletnek a megalapítója is ő volt, ő mondta ki az első olyan tételt, amelyet gráfelméletinek lehet nevezni.

Ez a tétel Königsberg (Kalinyingrád) városához kapcsolódik. Kalinyingrád és környezete Oroszországhoz tartozik, de Oroszországtól elszakított szigetet, vagyis enklávé alkot Lengyelország és Litvánia között, a Balti-tenger partján. Kalinyingrád folyóját, a Pregelt Euler idejében hét híd keresztezte. Ismert feladvány volt, hogy végig lehet e járni a hidakat úgy, hogy mindegyik hídon átmenjünk, de egyik hídon se menjünk át kétszer. Euler bebizonyította, hogy ez nem lehetséges. Ehhez bevezette a gráf fogalmát: a gráf olyan matematikai objektum, amelynek élei és csúcsai vannak. A Königsbergi hidakat egy gráffal modellezte.

Euler tétele szerint az Euler-út csak akkor létezik, ha a gráfban pontosan 0 vagy pontosan 2 olyan csúcs van, amelyben páratlan számú él fut össze. A Königsbergi hidak grájában 4 ilyen csúcs van, hiszen mind a négy csúcs ilyen, és ezért ebben a gráfban nem létezik Euler-út.

Lehetséges csoportosítás:

HATÁROZÓI MÓDOSÍTÓK	NÉVSZÓI SZERKEZET ALAPTAGJA	ÁLLÍTMÁNYI RÉSZEK	NÉVSZÓI SZERKEZET	TAGMONDAT	MENNYISÉG-JELÖLŐ
Oroszországban és Németországban; Szentpéterváron és Berlinben; eredményesen és eredeti módon	matematikus és fizikus	kutatott és oktatott	az analízis, a számelmélet és a gráfelmélet; Kalinyingrád és környezete	Kalinyingrád és környezete Oroszországhoz tartozik, de Oroszországtól elszakított szigetet, vagyis enklávé alkot	pontosan 0 vagy pontosan 2
Lengyelország és Litvánia között, a Balti-tenger partján			Lengyelország és Litvánia; élei és csúcsai	mindegyik hídon átmenjünk, de egyik hídon se menjünk át kétszer	
				mind a négy csúcs ilyen, és ezért ebben a gráfban nem létezik Euler-út	

REFLEKTÁLÁS

5. lépés: 5. feladat

A megfigyelt jelenségekkel kapcsolatos kérdések

T/5.

50. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban az eddigiekre reflektálunk, illetve már előre is tekintünk a következő modul kérdéseire.
- A kérdésekre adott válaszokat nem kell megbeszélni közösen.

Kiemelt készségek, képességek: reflexió, önreflexió

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

5. Válaszolj röviden a következő kérdésekre!

- Írd le, hogy a megfigyeléseid alapján milyen nyelvi elem milyen nyelvi elemmel alkothat mellérendelő szerkezetet!
- Szerinted mennyiben tükrözik a helyesírási problémák a mellérendelés nyelvi-elemzési problematikusságát?
- Sorold fel, hogy szerinted melyek lesznek a legproblematicusabb kérdések a mellérendelések magyarázatakor!

2. MAGYARÁZATKÍSÉRLETEK

3 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1–2. feladat

A disztribúciós elemzési módszer felidézése

T/1–2. 51. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A 1. feladat célja, hogy a tanulók felidézzenek egy, általuk már ismert elemzési módszert, a disztribúciós elemzés módszerét (9. évfolyam, 7. fejezet). A modul további részében más elemzési módszerek kerülnek a középpontba, de a már nagy vonalakban ismert disztribúciós elemzés is előkerül majd.
- A tanulók egyénileg idézzék fel az egyes elemzési eszközöket, hozzanak is egy-egy példát az eszköz működésére. A feladatmegoldást kövesse közös megbeszélés.
- A 2. feladat választható. A 9. évfolyamon is volt már szó néhány olyan jelenségről, amelyek az adott eszközöknek kihívást jelentenek.

Kiemelt készségek, képességek: ismeretek előhívása, alkalmazása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

A következő órákon néhány nyelvészeti elemzési módszerrel ismerkedhettek meg. A 9. évfolyamon már találkoztatok a DISZTRIBÚCIÓS ELEMZÉS módszerével, illetve az előző fejezetben áttekintést kaptatok a HAGYOMÁNYOS NYELVTANI ELEMZÉS módszereiről, eszközeiről. A következő feladatokban megismerkedhettek egy harmadik elemzési kerettel, az ún. GENERATÍV NYELVTAN elemzési módszereinek alapjaival. Kipróbálhatjátok, melyik elemzés mennyire állja meg a helyét a gyakorlatban, melyik milyen problémákkal küzd.

1. Idézd fel, mire jók a következő nyelvi elemzési eszközök!

Hozz mindegyikre egy-egy példát is!

- Szónégyzet (vagy szótéglalap)
- Helyettesítés
- Összetevőkre bontás („dobozolás”)

2. Emlékezz vissza, milyen jelenségeket találunk, amelyekben a fenti eszközök nem adnak megfelelő, egyértelmű elemzést!

MEGOLDÁS

T/2.

Szónégyzet: pl.: a magyar kötőhangzókat önálló morfoknak elemzi, miközben ezeknek az elemeknek nincsen funkciójuk. Helyettesítés: a megszakított összetevők nem helyettesíthetők egy szóval, elemmel. „Dobozolás”: a megszakított összetevőket nem tudjuk jól ábrázolni így.

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 3–4. feladat

Ismerkedés néhány elemzéssel

T/3–4. 52. oldal

25 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatokban a tanulók egy-egy példaelemzésen keresztül ismerkednek meg a három kiválasztott nyelvészeti elemzési módszerrel: a hagyományos nyelvtani, a disztribúciós és a generatív elemzéssel. Előbbi kettőt már részletekben ismerik; itt az a célunk, hogy a fogalomkészletet, a módszert és ezekből következően a magyarázatok módját állítsuk a középpontba.
- Aszerint, hogy már részben ismerős elemzésről van-e szó, differenciálhatunk: a generatív elemzést tartalmazó szöveget olyan tanulócsoporthoz adjuk, akik könnyebben, gyorsabban dolgoznak fel új információkat és jobbak a kimondatlan előfeltételezések feltérképezésében.
- Egy csoport maximum négy főből álljon. A példákat még az elemzések feldolgozása előtt tekintsék át a tanulók. Vitassa meg minden csoport, mi lehet a vizsgálandó, elemzendő probléma; készítsenek saját elemzési próbákat is. A csoportok minden tagja úgy készüljön fel az elolvasott elemzésből, hogy azt be tudja mutatni önállóan.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, adatok áttekintése, nyelvi tudatosság, előfeltételezések feltérképezése, absztrakciós készség, kooperáció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály (vagy I. fent)

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: olvasás, feladatmegoldás

3. Tekintsétek át a következő jelenséget!

A világ minden nyelvében rendszeres hasonlóság van állító és kérdő mondatok között. Kétféle kérdő mondatot szoktak megkülönböztetni annak alapján, hogy mi a viszonya a hozzá hasonló állító mondatokkal:

1. ELDÖNTENDŐ KÉRDÉS: Egyetlen állító megfelelője van, használata: a beszélő afelől érdeklődik, hogy a neki megfelelő állító mondatot a hallgatóság igaznak tartja-e.
Például: *Benézel holnap?* – állító megfelelője: *Holnap benézel.* vagy *Benézel holnap.*

2. KIEGÉSZÍTENDŐ KÉRDÉS: Van egy kitüntetett eleme (a *kérdőszó*), minden olyan állító mondathoz hasonlít, amelyben a kérdőszónak egy nem kérdő értelmű bővítmény felel meg, a többi „tartalmas” része pedig nagyjából ugyanolyan, mint a kérdő mondatnak.

Például: *Hova mentek a többiek?* – állító megfelelői: *A többiek moziba mentek, A többiek elmentek zuhanyozni* stb.

- a) Fogalmazzatok meg azt a problémát, amelyre ezek a mondatok példát adnak!
- b) Írjatok néhány elemzési ötletet a példákhoz!

4. Olvassátok el a számotokra kijelölt részletet!

Készítsetek vázlatot az olvasott szövegről! És készüljete fel a szöveg tartalmának bemutatására!

A)

DISZTRIBÚCIÓS ELEMZÉS

A magyarban az eldöntendő kérdések csak dallamukban (intonációjukban) különböznek az állítóktól. A legegyszerűbb eldöntendő kérdések dallama folyamatosan emelkedik, a legmagasabb hangot az utolsó előtti szótag viseli, utána esik a dallam. Ha csak kétszótagos a mondat, akkor az utolsó szótagon a legmagasabb a dallam, de utána még egy apró lefele hajlítás van. Ha csak egy szótagból áll a mondat, akkor az egyetlen szótagon jelenik meg az emelkedő, majd eső dallam.

A legegyszerűbb kiegészítendő kérdésekre az jellemző, hogy az ún. ELŐKÉSZÍTŐ RÉSZ után van bennük egy KÉRDŐSZÓ, amely általában ugyanabban a pozícióban áll, mint más mondatokban a FÓKUSZ, vagyis közvetlenül a ragozott igealak előtt. Ezeknek a kiegészítendő kérdéseknek tehát a következő összetevős szerkezetük:

[előkészítő rész] [főrész]

(1) [ELŐKÉSZÍTŐ RÉSZ *A pályára*] [FŐRÉS *ki hozta be a kutyákat?*]

A főrész helyettesíthető állító mondatokkal is:

(2) *A pályára behozták a rendőrkutyákat.*

A főrész szerkezete tehát a fókuszos mondatokéhoz hasonlít:

[kérdőszó] [fókuszot követő rész]

(3) [KÉRDŐSZÓ *Ki*] [FÓKUSZT KÖVETŐ RÉSZ *hozta be a kutyákat?*]

A kérdőszó helyettesíthető fókusszal:

(4) *Pista hozta be a kutyákat.*

A „fókuszot követő rész” helyettesíthető bármilyen összetevővel, ami fókusz után állhat:

(5) *Ki alszik ott? – Pista alszik ott.*

A kérdőszó fókuszhelyzete alól egy kivétel van: a *miért* kérdőszó, mert utána nem közvetlenül a ragozott igealak kell következnie, hanem még egy fókusz szerepű összetevő is következhet:

(6) [MIÉRT KÉRDŐSZÓ *Miért*] [FÓKUSZOS FŐRÉS [FÓKUSZ *a pályára*] [FÓKUSZT KÖVETŐ RÉSZ *hozták be a kutyákat?*]]?

Vázlat:

B)

TRANSZFORMÁCIÓS GENERATÍV ELEMZÉS

A kérdő mondatok jelentésének legfőbb, nyelvtani természetű vonásai azonosak a nekik megfelelő állító mondatok jelentéseivel. Ezért feltételezzük, hogy a kettőnek egyetlen közös MÉLYSZERKEZETE van, és ebből különböző szabályokkal állító és kérdő mondatok egyaránt előállíthatók. Vegyük például ezt a mélyszerkezetet:

(1) [MONDAT [ALANY Pista] [ÁLLÍTMÁNYI RÉSZ [TÁRGYAS SZERKEZET behozta [TÁRGY a kutyákat]] [HATÁROZÓ a pályára]]]

Az állító mondat előállításához nem kell különösebb szabályt alkalmaznunk, de ha akarjuk, sorrend-változtató szabályokat igénybe vehetünk, így előállnak a különböző szórendi változatok:

(2a) *A kutyákat Pista behozta a pályára.*

(2b) *Pista a kutyákat behozta a pályára.*

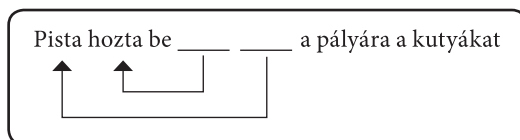
(2c) *A pályára Pista behozta a kutyákat.*

Stb.

Fókuszos mondat előállításához használhatjuk a fókuszszabályt, vagyis a ragozott igealakot az állítmányi rész elejére helyezzük (az igeikötő így mögötte marad), majd valamelyik összetevőt a ragozott igealak elé helyezzük:

(3a) *Pista a pályára hozta be a kutyákat. vagy*

(3b) *Pista hozta be a kutyákat a pályára.*

A kérdő mondatok előállítása kétféle lehet:

1. ELDÖNTENDŐ KÉRDÉS esetében egy dallamszabályt kell alkalmaznunk, amely az utolsó előtti szótagra (ill. egy- vagy kétszótagos mondatok esetében az utolsó szótagra) magas hangmagasságot illeszt:

magas

(4) *Pista behozta a kutyákat a páLYÁra?*

Ez a dallamszabály olyan állító mondatokra is alkalmazható, amelyen előzőleg sorrend-változtató szabályokat vagy akár a fókuszszabályt alkalmaztunk:

magas

(5) *A kutyákat Pista behozta a páLYÁra?*

magas

(6) *Pista a pályára hozta be a kuTYÁkat?*

2. KIEGÉSZÍTENDŐ KÉRDÉS esetében valamelyik összetevőt (de nem az igét) *kérdőszóval* helyettesítjük, és úgy végezzük el a fókuszszabályt, hogy a kérdőszó kerüljön a fókuszbba:

(7a) *Pista behozta a kutyákat a pályára.*

(7b) *Pista behozta a kutyákat hova?*

(7c) *Pista _____ hozta be a kutyákat hova?*

(7d) *Pista hova hozta be a kutyákat?*

Különlegesen viselkedik a *miért* kérdőszó: ezt már fókuszbba álló összetevő elé is helyezhetjük:

(8a) *Pista behozta a kutyákat a pályára, hogy elriassa a gyerekeket.*

(8b) *Pista behozta a kutyákat a pályára miért?*

(8c) *Pista _____ hozta be a kutyákat a pályára miért?*

(8d) *Pista a pályára hozta be a kutyákat miért?*

(8e) *Pista miért a pályára hozta be a kutyákat?*

Vázlat:

C)

HAGYOMÁNYOS LEÍRÓ NYELVTANI ELEMZÉS

Minden mondat besorolható valamely mondatfajta használatára, szintaktikai szerkezetére, sajátos intonációs mintájára, szóállománya, illetve az ige tipikus morfémaszerkezetére alapján. A mondattanban megkülönböztetünk öt különböző mondatfajtát.

1. Kijelentő mondat
2. Kérdő mondat
3. Felszólító mondat
4. Felkiáltó mondat
5. Óhajtó mondat

A kijelentő mondatfajta lehet tényközlés, például: *Tele volt a szatyor almával*; és lehet nem tényközlő állítás (ebben az esetben az állítmányban mindig megjelenik a feltételes mód jele), például: *Tele lett volna a szatyor almával*.

A kérdő mondatfajtan belül alapvetően háromféle kérdést különböztetünk meg:

1. Eldöntendő kérdés; *-e/ugye* partikulával vagy partikula nélkül, kötelező kérdő dallammal.

Például: *Tetszett a film?*

2. Kiegészítendő kérdés; mindig tartalmaz kérdő névmást, egy mondatrészre vonatkozik, így a válasz egy mondatrészrel megadható

Például: *Mikor mészik el otthonról? (Este.)*

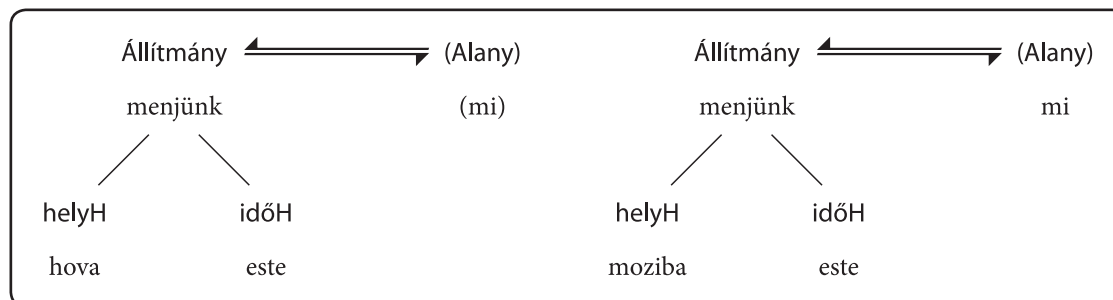
3. Választó kérdés; a válasz a kérdésben felkínált lehetőségek valamelyike kell, hogy legyen.

Például: *Busszal vagy villamossal menjünk?*

A kiegészítendő kérdések mindegyikében találunk kérdő névmást. A kérdő névmások a szófaji rendszerezésben az alapszófajok közé tartoznak, mint névmások az alapszófajokat helyettesítő szófajok közé sorolódnak. Egy kiegészítendő kérdés mondattani szerkezete tehát megegyezik a rá adható teljes válasz mondattani szerkezetével, ugyanolyan mondatrészek vannak a két változatban:

(1) [HELYHAT Hova] [ÁLLÍTMÁNY menjünk] [IDŐHAT este]?

(2) [HELYHAT Moziba] [ÁLLÍTMÁNY menjünk] [IDŐHAT este]?

Vázlat:

3. lépés: 5–6. feladat

Példaelemzések összehasonlítása

T/5–6. 58. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- Ebben a lépésben az előző lépésben megismert példaelemzésekkel dolgoznak tovább a tanulók: bemutatják egymásnak az általuk megismert elemzést, majd összevetik egymással a három elemzést, és értékelik őket.
- Hozzunk létre olyan háromfős csoportokat, amelyekben egy A), egy B) és egy C) szöveget olvasott tanuló vesz részt. (Ha nem hárommal osztható létszámú az osztály, akkor természetesen egy-egy elemzésért egy-egy csoportban lehet felelős két ember is.)
- A feladatot nem szükséges frontálisan megbeszélni, csak abban az esetben, ha az elemzések bemutatása nem sikerül. Az elemzések előnyeinek és hátrányainak megbeszélése is elképzelhető frontálisan.

Kiemelt készségek, képességek: kooperáció, önálló magyarázat, kritikus gondolkodás, érvelés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

5. Mondjátok el egymásnak az általatok megismert elemzést!

- a) A vizsgált jelenségek közül mit emel ki, mit tekint fontosnak?
 b) Milyen szerkezetet tulajdonít az elemzés a mondatoknak?

6. Vitassátok meg a megismert elemzések előnyeit és hátrányait! (Megfigyeléseitek lejegyzésében segít a táblázat!)

1. A GENERATÍV ELEMZÉS	
ELŐNYÖK	HÁTRÁNYOK
2. A DISZTRIBÚCIÓS ELEMZÉS	
ELŐNYÖK	HÁTRÁNYOK
3. A HAGYOMÁNYOS ELEMZÉS	
ELŐNYÖK	HÁTRÁNYOK

SEGÍTSÉG A MEGOLDÁSOKHOZ

T/5. A vázlat szempontjaihoz:

- a) A disztribúciós elemzés a kijelentő és a kérdő mondat felszíni tulajdonságait emeli ki, a két mondatfajta összefüggésével nem foglalkozik. A generatív elemzés a kétféle mondat egymással való összefüggésére koncentrál, megpróbálja összefüggésbe hozni őket egymással. A hagyományos elemzés a felszíni tulajdonságok közül sem a szórenddel, sem a dallammal nem foglalkozik, szinte kizárólag a szóalakok szerepével foglalkozik, a kétféle mondat különbségei közül csak a kérdőszó hiányával, ill. jelenlétével foglalkozik.
- b) A disztribúciós elemzés hierarchikus szerkezetet tulajdonít a mondatoknak (a szerkezetek kisebb szerkezetekből épülnek fel). A generatív elemzés is egy hasonló hierarchikus szerkezetből indul ki, de a transzformációk (mozgatások) során az összetartozó elemek elkerülhetnek egymás mellől, az így kialakuló felszíni mondat szerkezetét már nem adja meg. A hagyományos elemzés szerint szavak állnak egymással valamilyen viszonyban. Nincs megadva az a módszer, amellyel ezeket a viszonyokat felrajzolhatjuk, csak a jelentés alapján, intuitív alapon döntjük ezt el. A hagyományos elemzés módszerei csak a szóalakok szófaji besorolására és mondatrészi szerepük megállapítására szolgálnak.

4. lépés: 7. feladat

A koordináció önálló elemzése a kapott eszközökkel

T/7. 59. oldal
25 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy a tanulók a megismert példaelemzések alapján önálló elemzést készítsenek az előző modulban megismert mellérendeléssel kapcsolatos jelenségekről.
- A feladat elképzelhető úgy, hogy felállnak a 2. lépésben együtt dolgozó csoportok, és ezek készítik el az elemzést az általuk feldolgozott példaelemzések alapján. (Ha az előző feladatok nehezen mentek, majd nem zárultak megnyugtató eredménnyel, akkor mindenképpen ezt a lehetőséget javasoljuk.) Továbbá elképzelhető az is, hogy teljesen új csoportok alakulnak, és azok választják, melyik elemzési minta alapján akarnak dolgozni. (Ezt akkor javasoljuk, ha a tanulók elég önállóan tudnak dolgozni, és az előző feladatok megnyugtató eredménnyel zárultak.)
- A prezentációk ne legyenek hosszabbak 1,5-2 percesnél. Ehhez a tanulók használhassanak általuk választott eszközöket.
- Jelezzük a tanulóknak, hogy a csoportmunkák értékelése a modul végén várható.

Kiemelt készségek, képességek: megfigyelőképesség, nyelvi tudatosság, analízis, absztrakciós képesség, kreativitás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka, frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, prezentáció, közös megbeszélés

Eszközök: számítógép és projektor vagy tábla, illetve poszter készítéshez csomagolópapír, filc, gyurmaragasztó

7. Az előző részben megismerkedtek a mellérendelések különböző típusaival. De egységes fogalomkészletet, következetes módszertant alkalmazó elemzést ott nem készítettünk.

Készítsétek el önállóan a mellérendelések elemzését a megismert példaelemzések egyike alapján! Az elemzést mutassátok be az osztály előtt! (Ehhez használhattok számítógépes prezentációt vagy posztert.)

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

Természetesen minden elemzés elfogadható, amit készítői meg tudnak indokolni.

a) Disztribúciós elemzés

A fő problémák a mellérendelés összetevős szerkezete és a benne szereplő mondattani kategóriák. Elfogadható a „lapos” szerkezet: [tag kötőszó tag] vagy a hierarchikus szerkezetek: [[tag kötőszó] tag] vagy [tag [kötőszó tag]], ha megfelelő indoklás van hozzá. A mellérendelés tagjainak nagyjából azonos kategóriájúnak kell lenniük, és ez lesz a kategóriája az egész mellérendelő szerkezetnek is.

Az elliptikus mellérendeléssel kapcsolatban a disztribúciós elemzés csak azt mondhatja, hogy a hiányos tagok ugyanolyan kategóriájúak, mint a nem hiányosak. Például a *Kati Péterrel, Mari pedig a papájával jött* mondat esetében a *Kati Péterrel* kategóriája csak mondat lehet; akár egyetlen névszói szerkezet is betöltheti ilyen esetben a mondat szerepét (és hasonlóan más hiányos szerkezetek is betölthetnek sokféle funkciót), ezt a mellérendelésen kívül azzal is alá lehet támasztani, hogy önálló megnyilatkozások is állhatnak egyetlen névszói szerkezetből.

b) Transzformációs generatív elemzés

Itt a fő probléma a mellérendelésekhez tartozó mögöttes (mély-) szerkezet. Feltételezhetünk olyan mélyszerkezetet, amely már eleve tartalmaz mellérendelést, vagy abból is kiindulhatunk, hogy a mélyszerkezetben két mondat van, és a kötőszót is transzformáció illeszti be. Az elliptikus mellérendelésnél (és akkor is, ha minden mellérendelő szerkezetet több mondatból álló mélyszerkezetből vezetünk le) *törlő transzformációkat* kell feltételezni, amelyek az egyik mellérendelt tagból törlik azt a részt, amely a másikban is megvan. Annak, hogy milyen mellérendelésnél melyik tagból kell törölni, nagyon bonyolultak lesznek a szabályai (a transzformációs generatív nyelvtenban rengeteg tanulmány született erről), ezért ne kérjük számon a pontos szabályok megfogalmazását.

c) Hagyományos elemzés

A mellérendelő szerkezetekben a mellérendelt tagok alaptagjainak mind a szófaja, mind a mondatrészi szerepe (nagyjából) azonos, és a függőségi ábrázolásban is ugyanahhoz a szóhoz kapcsolódnak. Nincs megoldás a hagyományos elemzésben az ellipsis jelenségére, különösen, mivel lehet, hogy éppen az alptag van kihagyva (pl. a *Kati Péterrel, Mari pedig az öccsével ment moziba* esetében az első tagból éppen az állítmányi rész hiányzik; a *Kati kék, Mari pedig piros kalapot hord* esetében az első tagból az állítmányi rész meg a tárgyi szerkezet alptagja is hiányzik). Csak nagyon találékony elemzés képzelhető el (pl. a mondatok kiegészítése, és a kiegészített változat elemzése).

5. lépés: 8. feladat

Az angol kérdések elemzése

T/8.

60. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban a tanulók azt próbálhatják ki, hogy a megismert elemzések hogyan működnek egy másik nyelvre.
- A feladat elhagyható abban az esetben, ha a tanulók nem tudnak angolul, illetve ha az előző feladat a megadottnál jóval több időt vett igénybe.
- A feladat tágítható is: elképzelhető, hogy az összes tanult elemzés szerint vizsgálják meg az angol példákat.

Kiemelt készségek, képességek: analógia, nyelvi tudatosság, összehasonlítás, absztrakció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, esetleg frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, esetleg közös egyeztetés

8. Készítsd el az alábbi angol kérdések elemzését az általad választott mintaelemzés alapján!

(1a) Is your brother older than you?

(1b) Yes, he is older than me.

(2a) When will you arrive?

(2b) I will arrive at half past seven.

(3a) Why are you late?

(3b) I'm late because of the traffic jam.

LEHETSÉGES MEGOLDÁS

Tudnivalók az angol kérdő mondatokról az elemzés megítéléséhez:

Az angolban a kérdő mondatok szórendje sokkal kötöttebb, mint a magyarban. Az eldöntendő kérdésnek mindig *segédige* vagy *kopula* (főleg a *be* ige) ragozott alakjával kell kezdődnie. Ezt kell követnie az alanyi résznek (ideértve a személytelen mondatok *there* vagy *it* alakú alanyát is). Az alanyi résznek közvetlenül meg kell előznie az állítmányi rész fennmaradó elemeit (ha vannak), tehát pl. az összetett igealakok esetén az igealak nem személyragozott részét. Az eldöntendő kérdés esetében az élen a kérdőszó áll, utána pedig ugyanazt a szórendet figyelhetjük meg, mint az eldöntendő kérdésben.

Ha az állító változatban nincs sem *kopula*, sem *segédige*, akkor a kérdő mondatban a *do* segédige ragozott alakjait kell használni, és az állító változat főigéje nem személyragozott alakban (puszta igei formájában) áll.

REFLEKTÁLÁS

6. lépés: 9–10. feladat

A csoportmunkák értékelése

T/9–10. 60. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók: A reflektálásban a modul csoportmunkáit értékeljük.

Kiemelt készségek, képességek: reflexió, önreflexió, metakogníció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

9. Értékelés

a) Elemzések feldolgozása

1. A legnehezebb dolog ez volt:
2. Szerintem így működünk együtt a csoportmunkában:
3. Szerintem így sikerült ismertetnem az elemzést:
4. Ennyire vagyok elégedett a többiek hozzájárulásával a közös munkához:
5. Ennyire vagyok elégedett a saját hozzájárulásommal a közös munkához:

b) Az elemzések összehasonlítása

1. A legnehezebb dolog ez volt:
2. Szerintem így működünk együtt:
3. Szerintem így sikerült az elemzéseket összevetnünk:
4. Ennyire vagyok elégedett a többiek hozzájárulásával a közös munkához:
5. Ennyire vagyok elégedett a saját hozzájárulásommal a közös munkához:

c) Az önálló elemzések elkészítése

1. A legnehezebb dolog ez volt:
2. Szerintem így működünk együtt:
3. Szerintem így sikerült az elemzésünk:
4. Ennyire vagyok elégedett a többiek hozzájárulásával a közös munkához:
5. Ennyire vagyok elégedett a saját hozzájárulásommal a közös munkához:

10. Írj interjúkérdéseket egy nyelvészhez!

3. NYELVÉSZETI MODELLEK

3 óra

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

Mi a közös a modellekben?

T/1.

64. oldal

15–20 PERC

Tanári instrukciók

- A ráhangolódásban a diákok modellekkel kapcsolatos tapasztalatait hívjuk elő. Kiindulhatunk bármilyen modell-elképzelésből, nem kell rögtön absztrakt, tudományos modelleket például vennünk.
- A diákok 4-5 fős heterogén csoportokban tárgyalják meg a kérdéseket. Ha szükséges, alkalmazzuk a „tollak közepén” technikát, hogy mindenkinek alkalma legyen megnyilvánulni, elmondani az ötleteit.
- Ha a csoportos beszélgetések nem elég sikeresek, beszélgethetünk a kérdésekről frontálisan is, több segítséget, ötletet adva a tanulóknak.

Kiemelt készségek, képességek: analógiás képesség, absztrakció, ismeretek előhívása, alkalmazása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka, esetleg frontális munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés (pl. „tollak közepén” technika)

A következő órákon arról lesz szó, hogy a nyelvészet – akár a többi tudomány – MODELLEZI a leírni kívánt jelenségeket, azaz az egyes nyelveket, illetve általában az emberi nyelvet. Tanulmányaitok során már sokféle – leginkább természettudományos – modellel találkoztatok. A következőkben néhány nyelvtudományos modell alapjaival ismerkedhettek meg.

1. Beszéljétek meg a következőket! A legfontosabb dolgokat jegyezzétek is le!

- Mi a közös egy játékautóban, egy térképben és a híres Newton-egyenletekben?
- És mi a különbség közöttük?
- Miben különböznek a valóságos tárgyak és mozgásuk attól, ahogyan Newton törvényei ezeket modellezik?
- Miért alkotunk modelleket?
Mire lehet őket használni?
- Soroljatok fel néhány modellt, amiről az iskolában tanultatok!

MEGOLDÁSI SZEMPONTOK

A hétköznapi nyelvben MODELLnek nevezzük a valóság tárgyról készült viszonylag hű (kicsinyített) maketteket, de nem nevezünk modellnek más ábrázolásokat, pl. rajzokat, tervrajzokat, térképeket. Ugyanakkor ezekben közös az, hogy többé-kevésbé tudományos eszközökkel, pontos szabályok segítségével ragadják meg a valóságos tárgy fontosnak tartott tulajdonságait, de más anyagból, más közegben reprodukálják ezeket. A tudományos modellek esetében, mint amilyen Newton modellje a tömegről és a mozgásról, kicsit más értelemben használjuk a *modell* szót: általában nem egy konkrét tárgy vagy folyamat ábrázolását nevezzük így, hanem az ábrázoláshoz használt módszereket, eszközöket. Ugyanakkor azt is nevezhetjük modellnek, amikor egy konkrét tárgyat, eseményt, folyamatot ábrázolunk ezekkel a módszerekkel (mint pl. az illusztráción látható atommodell). A „modellek” közös tulajdonsága ebben a tág értelemben az, hogy bizonyos részletek figyelmen kívül hagyásával készült ábrázolások, amelyek ugyanakkor bizonyos kiemelt tulajdonságokat nagyon pontosan megragadnak. A modellek fő haszna, hogy azokat a tulajdonságokat, amelyeket pontosan ábrázolnak, jobban meg lehet rajtuk figyelni, mint azon, amit modelleznek. Így pl. a térképről könnyebb leolvasni a távolságokat, mint ha azon a valóságos helyszínen kellene méréseket végeznünk, amelyről készült.

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

Ismerkedés két konkrét modellel

T/2. 65. oldal

25 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban azt mutatjuk be, hogy ugyanarról a jelenségről különböző modelleket lehet alkotni. Ezeket a modelleket jellemezhetjük az általuk használt fogalomkészlettel, illetve módszerrel.
- A feladatban még mindig nincs szó nyelvészeti modellről, az evolúció működésének két különböző elképzeléséről olvashatnak a tanulók. A szövegek elolvasása után ki kell gyűjteniük a szövegből mindazokat a fogalmakat, alapelképzeléseket, amelyek jellemzik az adott modellt. A feladat előkészíti a nyelvészeti modellek elképzelését.
- A tanulók párban dolgozzanak. A pár egyik tagja az A), másik tagja a B) szöveget olvassa el, majd oldják meg az a) feladatot. Ezután számoljanak be egymásnak az olvasottakról, majd közösen vitassák meg a b) kérdést.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, előfeltevések feltérképezése, absztrakciós készség, kooperáció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka

Módszerek, eljárások: olvasás, feladatmegoldás

2. Olvassátok el a számotokra kijelölt szöveget!

A)

AZ EVOLÚCIÓ LAMARCK SZERINT

Jean-Baptiste Lamarck (1744–1829) francia katonatiszt és biológus szerint az élet legegyszerűbb formái, a legegyszerűbb élőlények maguktól alakulnak ki az élettelen anyagból. Az élet velejárója az, amit ő életerőnek nevezett, és ami arra készíti a szervezeteket, hogy folyamatosan egyre bonyolultabbá váljanak. Az egyszerű organizmusoknak ezek szerint ki kell halniuk (át kell adniuk a helyüket a bonyolultabbaknak); azt, hogy ma is élnek egyszerű élőlények, azzal magyarázta, hogy az élet létrejötté most is zajló folyamat.

A másik fontos erő, amely a törzsfajlásban szerepet játszik, az alkalmazkodási erő. Ez azon alapul, hogy a környezet hat az élőlényekre, és az élőlények erre bizonyos szerveik megváltoztatásával reagálnak. Ez úgy történik, hogy azok a szerveik, amelyeket gyakrabban használnak, megerősödnek és a használatuk módjának megfelelően alakulnak, míg azok, amelyekre kevésbé van szükségük, visszafajódnak.

Mind az életerő, mind az alkalmazkodási erő olyan vonásokat hoznak létre a szervezetben, amelyek öröklődés útján a következő generációban is fennmaradnak.

B)

AZ EVOLÚCIÓ DARWIN SZERINT

Charles Darwin (1809–1882) dolgozta ki az evolúció és főleg a természetes kiválasztódás elméletét (bár abban az időszakban mások is javasoltak hasonló elgondolásokat). Elméletének alapelve, hogy szerzett tulajdonságok nem válnak örökletessé. A törzsfajlásban a változások az öröklődés során történnek. Ezeknek a változásoknak a hátterében az örökletes tulajdonságok véletlen megváltozásai, a mutációk állnak; ezek lényegében véletlennek tekinthetők (sok tényezőjük van, pl. a két szülő génjeinek egymásra hatása, külső fizikai és kémiai hatások stb.).

A természetes kiválasztódás azt jelenti, hogy a különböző örökletes tulajdonságok különböző mértékben kedveznek az egyed és a populáció életben maradásának, valamint további szaporodásának. Azok az egyedek és csoportok, amelyeknek az öröklött tulajdonságai ilyen szempontból kedvezőbbek, több utódot fognak létrehozni, és így az ő öröklött tulajdonságaik nagyobb arányban fognak szerepelni a következő nemzedékekben, mint a többi egyedé és csoporté. A kedvezőbb tulajdonságok nagyon sokfélék lehetnek, és mindig a környezettől is függ, hogy mi számít kedvezőbbnek.

Ennek a folyamatnak tehát az a következménye, hogy az egyedek, csoportok közül hosszú távon azok maradnak fenn, amelyek az adott környezetben kedvezőbb tulajdonságokkal rendelkeznek. Ennek az eredménye egyfajta fejlődés, amit ugyan a véletlen, a statisztika törvényszerűségei és a környezet határoznak meg, mégis azt a látszatot kelti, mint a célszerű változás. Ezt a folyamatot nevezik *evolúciónak*.

a) Gyűjtsétek ki a modellek alapfogalmait, és magyarázzátok meg őket!

b) Vessétek össze a két modellt!

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

- a) Lamarck: 1. Alapelképzések: az élet az élettelen anyagból folyamatosan jön létre; az életerő eredményeként az élőlények egyre bonyolultabbá válnak, az egyszerű élőlények kihalnak; az élőlények a környezet hatására megváltoznak; az életerő és az alkalmazkodási eredményeként létrejött változások öröklődnek a következő generációra. 2. Fogalmak: ÉLET, ÉLETERŐ, BONYOLULTSÁG (EGYSZERŰSÉG), ALKALMAZKODÁSI ERŐ, ÖRÖKLŐDÉS.
- b) Darwin: 1. Alapelképzések: a törzsfajlásban a változások az öröklődés során történnek; a szerzett tulajdonságok nem válnak örökletessé; a változások oka a mutáció, ami véletlenszerű; a különböző örökletes tulajdonságok különböző mértékben teszik lehetővé egy populáció fennmaradását; egy faj fennmaradása attól függ, hogy az adott környezetben mennyire megfelelőek a tulajdonságai (természetes szelekció). 2. Alapfogalmak: ÖRÖKLŐDÉS, MUTÁCIÓ, VÉLETLEN, A KÖRNYEZETNEK MEGFELELŐ, KEDVEZŐ TULAJDONSÁGOK

3. lépés: 3–4. feladat

Példaelemzések alapján a nyelvészeti modellek összeállítása

T/3–4. 66. oldal

45 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban az előző modul 4. feladatában megismert elemzésekkel dolgoznak tovább a diákok. A cél, hogy immár általánosan tudják jellemezni az elemzéseket aszerint, hogy azok milyen alapfeltevésekből indulnak ki, milyen alapvető fogalmakkal dolgoznak.
- A feladatokon 3-4 fős heterogén csoportok dolgozzanak együtt. A csoportokat kialakíthatjuk úgy, hogy az előző modulbeli „szakértői csoportoknak” feleljenek meg a mostani csoportok; ezt a lehetőséget ajánljuk abban az esetben, ha a diákok nehezen dolgozták fel a különböző elemzéseket. Illetve alakulhatnak új csoportok is, amelyek választhatnak maguknak az elemzések közül. (Ebben az esetben az azonos elemzéseket választók kerüljenek egy csoportba.)
- Az elemzések alapjait közösen rekonstruálják, és vázlatosan fogalmazzák meg. Ezután egyeztetésük a megoldásokat frontálisan. A lexikonszócikket egyénileg készítsék el a tanulók. Hívjuk fel a figyelmüket a műfaj jellegzetességeire!
- Az időt úgy érdemes osztani, hogy a közös elemzésre 15–20 perc jusson, 10 perc a közös egyeztetésre és 15 perc a szócikk írására. A szócikkeket beszédhetjük, és előre megadott szempontok szerint értékelhetjük.
- Figyelmeztessük a tanulókat arra, hogy a példaelemzések alapján természetesen nem alkothunk teljes képet az egyes modellekről. Ezt mindvégig tartsuk szem előtt!

Kiemelt készségek, képességek: kooperáció, előfeltevések feltérképezése, absztrakciós készség, szövegalkotás (ismeretterjesztő szócikk)

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportmunka, frontális, majd egyéni munka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

3. Válasszatok egy példaelemzést az előző rész 4. feladatában szereplők közül!

Írjátok le a példaelemzések alapjául szolgáló modellek, elméletek feltételezhető alapjait!

- Milyen alapfeltevésekből indulnak ki az elemzések?
- Milyen alapfogalmakat használnak?

4. Írjátok lexikonszócikket a megismert modellről!**MEGOLDÁSOK**

A)

Disztribúciós elemzés: 1. Alapelképzések: a mondatok hangzó változataiból indul ki; feltételezi, hogy a megnyilatkozásokban egyes egységek jobban, szorosabban kötődnek egymáshoz, mint mások, ezeket összetevőknek nevezi; az összetevőkről mond ki általánosításokat azáltal, hogy részben azonos, részben azonban különböző összetevőkből álló mondatokat hasonlít össze; megnézi, melyik összetevő melyikkel helyettesíthető egy adott mondatban. 2. Alapfogalmak: KÉRDÉS, ELDÖNTENDŐ, KIEGÉSZÍTENDŐ, ELŐKÉSZÍTŐ RÉSZ, FŐRÉS, KÉRDŐSZÓ, MONDAT-TANI POZÍCIÓ, FÓKUSZ, A FÓKUSZT KÖVETŐ RÉSZ, HELYETTESÍTÉS, ÖSSZETEVŐ.

B)

Transzformációs generatív elemzés: 1. Alapelképzések: a kérdő és az állító mondatok „valahol” azonosak, azaz mondhatjuk, hogy közös szerkezetük van (azonos mélyszerkezet); a mélyszerkezetből különböző szabályokkal állítjuk elő a különböző elhangzó („felszíni”) mondatokat; a szabályok úgy állítják elő a különböző felszíni mondatokat, hogy a mondatok elemeit áthelyezik, azaz elmozgatják. 2. Alapfogalmak: KÉRDŐ MONDAT, ÁLLÍTÓ MONDAT, MÉLYSZERKEZET, ELHANGZÓ MONDAT (FELSzíNI SZERKEZET), SZABÁLYOK (SORREND-VÁLTOZTATÓ SZABÁLYOK, FÓKUSZSZABÁLY, DALLAMSZABÁLYOK stb.).

C)

Hagyományos elemzés: 1. Alapelképzések: A mondatok használatuk szerint öt jellemző mondatfajtába sorolhatók; a mondatfajták egyike a kijelentő, másika a kérdő; a mondatok elemzésekor a szavak kategóriáit, azaz a szófajokat vesszük figyelembe, és a célunk az, hogy milyen mondattani szerepük van, milyen „mondatrészek” (de a mondatrészek közötti viszony kimondatlan marad, nem fejeződik ki az elemzésben); mondattanilag a kérdő és az állító mondatok ugyanazokat a mondatrészeket tartalmazzák, de a kérdésben kérdő névmás helyettesít egy tartalmas mondatrészt, a válaszban a kérdő névmás helyén áll a tartalmas mondatrész. 2. Alapfogalmak: MONDATFAJTÁK HASZNÁLAT SZERINT, PARTIKULA, KÉRDŐ NÉVMÁS, MONDATRÉSZ, ELDÖNTENDŐ, KIEGÉSZÍTENDŐ, VÁLASZTÓ KÉRDÉS.

4. lépés: 5. feladat

Nyelvészeti modellek

T/5. 68. oldal
25 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban a tanulók a 20. század három neves nyelvészétől olvashatnak egy-egy részletet. A feladat célja kettős: egyrészt ezeket az elméleteket összefüggésbe hozzuk az előző modulban megismert példaelemzésekkel; másrészt egy általános képet alakítunk ki, hogy hogyan épülhet fel egy nyelvészeti modell, elmélet.
- A tanulók a szövegeket egyénileg olvassák. Olvasás után olyan háromfős csoportok jöjjenek létre, amelyekben mindegyik szövegnek van egy képviselője. Az elkészített vázlatok alapján számoljanak be egymásnak a tanulók az olvasottakról.
- Csak akkor egyeztessük frontálisan, ha vannak kérdések.
- A szövegek pontos forrásai:

- A) Noam Chomsky: *Mélyszerkezet, felszíni szerkezet és szemantikai interpretáció*. Fordította: Sip-tár Péter. In: Havas Ferenc (szerk.): *Szemantika a generatív grammatikában (Szöveggyűjtemény)*. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. Eredetileg: *Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation*. Tokyo, 1970. nyomán
- B) Ferdinand de Saussure;: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Fordította: B. Lőrinczy Éva. Corvina, Budapest, 1997. 142–149. o. nyomán.
- C) Leonard Bloomfield: *A nyelv. (Válogatott fejezetek)*. In: Antal László (szerk.): *Modern nyelvészeti szöveggyűjtemény II*. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 62–187. o. Fordította: Csongrády Zsuzsanna. (Eredeti kiadás: L. Bloomfield: *Language*. New York, 1933.)

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés (tudományos szöveg), absztrakciós képesség, vázlatkészítés, lényegkiemelés, összefoglalás szóban

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, majd csoportmunka, esetleg frontális munka

Módszerek, eljárások: olvasás, közös megbeszélés

5. Olvasd el a számodra kijelölt szöveget!

Emeld ki belőle a legfontosabb részleteket! Készíts vázlatot a szövegből!

Készülj fel arra, hogy a szöveg tartalmát a vázlat alapján elmondod társaidnak!

A) Noam Chomsky (1928–)

Matematikus, nyelvész, filozófus, politológus, a GENERATÍV NYELVÉSZET alapítója. Elméletének első (1957-es) változata óta egészen 1995-ig újabb és újabb változatokat javasolt, de mindegyiknek a lényege az összes emberi nyelvre jellemző vonások, az UNIVERZÁLIS NYELVTAN feltételezése és tulajdonságainak kutatása. Ennek az egyetemes nyelvtannak a létezését Chomsky az ember veleszületett tulajdonságainak tulajdonítja („innátizmus”), és tagadja, hogy az ember nyelvi képességei a többi szellemi képességéből következnenek.

Tételezzük fel továbbá, hogy a nyelvtan tartalmaz egy szótárt, amelyet úgy kell tekintenünk, mint a szócikkek egy osztályát, amelyek mindegyike meghatározza egy adott szótári elem nyelvtani (azaz fonológiai, szemantikai és szintaktikai) tulajdonságait. Az angol nyelv szótára tartalmazná ezeket az információkat pl. a boy 'fiú', admire 'csodál', tall 'magas' stb. szavakról. [...] Minden szócikket úgy képzelünk el, hogy az magába foglalja transzformációk egy halmazát, amelyek a szóban forgó szótári elemet [...] a mondat szerkezetbe illesztik.

Azt is tételezzük fel, hogy addig egyetlen mondattani transzformáció sem alkalmazható egy mondat szerkezetre, ameddig az összes szótári elem beillesztése meg nem történt. A szótári elemek beillesztése után kapott szerkezetet mélyszerkezetnek nevezzük. Ezekből a szerkezetekből kiindulva adják meg a szemantikai szabályok a mondat jelentését (szemantikai ábrázolását). [...] Természetes (bár, ahogy látni fogjuk, csak részben helytálló) az a feltételezés, hogy egy mondat szemantikai értelmezését a szótári elemek belső szemantikai tartalma és összekapcsolódásuknak a mélyszerkezet szintjén tapasztalható módja határozza meg. [...]

Alapjában véve a mélyszerkezet szintjén kifejezett nyelvtani viszonyok azok, amelyek meghatározzák a szemantikai értelmezést. [De] vegyük például az alábbi mondatokat:

- a. Not many arrows hit the target. 'Nem sok nyíl találta el a céltáblát.'
 - b. Many arrows didn't hit the target. 'Sok nyíl nem találta el a céltáblát.'
- [...] Ha feltételezzük, hogy e mondatok közös mögöttes szerkezete [...]
- Not [many arrows hit the target] 'Nem [sok nyíl eltalálta a céltáblát]',

akkor a mélyszerkezet nem határozhatja meg a jelentést. A tagadás hatókörét inkább a not-nak a felszíni szerkezetben elfoglalt helye határozza meg. Az első mondatban azt a kijelentést tagadjuk, hogy sok nyíl találta el a céltáblát, a másodikban sok nyílról állítjuk, hogy elkerülték a céltáblát, azaz csupán az igei szerkezetet „tagadjuk”.

[...] Úgy látszik, hogy a logikai elemek hatókörét s talán még egyéb jelenségeket is, legalábbis részben, a transzformációs levezetésekben szereplő más szerkezetek, elsősorban a felszíni szerkezet tulajdonságai határozzák meg.

Noam Chomsky: Mélyszerkezet, felszíni szerkezet és szemantikai interpretáció
(Siptár Péter fordítása nyomán)

B) Ferdinand de Saussure (1857–1913)

Svájci nyelvész. Életének nagy részében főleg az indoeurópai nyelvek történetével foglalkozott, csak 1906-tól tartott bevezető nyelvészeti előadásokat a Genfi Egyetemen. Hallgatói jegyzeteik alapján rekonstruálták előadásait, és halála után könyv formájában kiadták. Ennek a könyvnek a nyomán vált Saussure a modern nyelvészet egyik meghatározó egyéniségévé. A nyelv bonyolult rendszerében a legfontosabb mozzanatnak a rendszer szerkezeti sajátosságait, szerveződését tekintette.

Egyfelől a beszédaktus folyamán a szavak összekapcsolódásuk folytán olyan viszonyokat hoznak létre egymás között, amelyek a nyelv lineáris voltán alapulnak. [...] Ezek egymás után helyezkednek el a beszédláncolatban. Az ilyen kapcsolatokat, amelyek az egymás mellettiségen alapulnak, SZINTAGMÁknak nevezhetjük. A szintagma tehát mindig két vagy több egymásra következő egységből áll (például re-lire 'újraolvasni'; contre tous 'mindenki ellen'; la vie humaine 'az emberi élet'; Dieu est bon 'Isten jó'; s'il fait beau temps 'ha szép az idő'; nous sortirons 'ki fogunk menni' stb.). [...]

Másfelől – a beszédaktuson kívül – azok a szavak, amelyekben van valami közös, összekapcsolódnak az emlékezetben, és csoportokká alakulnak, amelyen belül igen különböző viszonyok uralkodnak. Az enseignement 'tanítás' szó akaratlanul egész sereg más szót juttat az ember eszébe (enseigner 'ta-

nítani', renseigner 'felvilágosítani' stb., illetőleg armement 'fegyverkezés', changement 'változás' stb., vagy éducation 'oktatás', apprentissage 'tanulás'); ilyen vagy olyan szempontból, de ezek mindegyikében van valami, ami a többivel közös. [...] Ezeket ASSZOCIATÍV VISZONYOKnak nevezzük. [...]

E kettős szempontból a nyelvi egységet egy épület valamely meghatározott részéhez, például egy oszlophoz lehet hasonlítani; ez – egyrészt – a gerendapárkánnyal van bizonyos viszonyban, amelyet tart; két, a térben egyaránt jelenlevő egységnek ez a helyzete a szintagmatikus viszonyt juttatja eszünkbe; másrészt, ha ez az oszlop dór, felidézi a más fajtájúakkal (az íonnal, korinthoszival stb.) való összehasonlítást, amelyek a térben nincsenek jelen: ez a viszony asszociatív. [...]

Emlékezetünk elraktározza a többé-kevésbé komplex szintagmák minden lehetséges fajtájú vagy kiterjedésű típusát; abban a pillanatban, amikor alkalmazzuk őket, az asszociatív csoportokhoz folyamodunk, hogy választásunkat meghatározzák. Amikor valaki ezt mondja: Marchons! 'Meneteljünk!', akaratlanul azokra a különböző asszociatív csoportokra gondol, amelyeknek a metszéspontjában a Marchons! szintagma áll. Ez egyrészt szerepel a Marche! 'Menetelj!' – Marchez! 'Meneteljetek!' sorban, és a Marchons! alaknak ezekkel az alakokkal való oppozíciója [vagyis szembenállása] határozza meg a választást; másrészt a Montons! 'Menjünk fel!' – Mangeons! 'Együnk!' stb. sort idézi fel, amelyből ugyanazzal az eljárással választottuk ki; az ember mindegyik soron belül tudja, mit kell megváltoztatnia ahhoz, hogy a keresett egységnek megfelelő megkülönböztetéshez eljussunk. [...]

A jeleknek csak egy része abszolút önkényes; a többinél fellép egy jelenség, amely lehetővé teszi, hogy az önkényességen belül fokozatokat ismerjünk fel [...]: A JEL LEHET VISZONYLAG MOTIVÁLT.

Így például a vingt 'húsz' motiválatlan, de a dix-neuf 'tizenkilenc' nem ugyanannyira az, mert felidézi azokat a tagokat, amelyekből áll, és másokat, amelyek asszociálódnak vele, például dix 'tíz', neuf 'kilenc', vingt-neuf 'huszonkilenc', dix-huit 'tizenhét' [...] stb.; a dix 'tíz' és a neuf 'kilenc' külön-külön a vingt 'húsz' számnévvel azonos fokon áll, a dix-neuf 'tizenkilenc' azonban a relatív motiváltság egy esete. Ugyanez a helyzet a poirier 'körtefa' szóval, amely a poire 'körte' egyszerű szót idézi emlékezetünkbe, és amelynek -ier képzője a cerisier 'cseresznye', pommier 'almafa' stb.-t juttatja eszünkbe; a frêne 'kőrisfa', chêne 'tölgyfa' stb. szavakkal kapcsolatban azonban már semmi hasonló nem áll fenn.

Ferdinand de Saussure: Bevezetés az általános nyelvészetbe
(B. Lőrinczy Éva fordítása nyomán)

C) Leonard Bloomfield (1887–1949)

Amerikai nyelvész, az amerikai leíró nyelvészeti iskola legnagyobb alakja. Ez az iskola főként a nyelvta-
nok feltárásának és leírásának módszertanával foglalkozott, s ennek segítségével számtalan addig nem
leírt nyelv (főleg észak-amerikai indián nyelvek) nyelvta-
nát írta le. Bloomfield munkásságára jellemző a
BEHAVIORISTA pszichológia hatása – ennek az az alapelve, hogy az emberi viselkedés magyarázatában
nem szabad olyan fogalmakat felhasználni, mint például a „vágy” vagy az „akarat”, amelyeknek a fizikai
létezéséről nem lehetünk teljesen meggyőződve.

Azáltal, hogy kiejt egy nyelvi formát, a beszélő arra indítja a hallgatókat, hogy válaszoljanak egy szitu-
ációra. Ez a szituáció és a rá adott válaszok a forma nyelvi jelentése. Feltesszük, hogy minden nyelvi
formának van állandó és határozott jelentése, amely különbözik bármely más nyelvi forma jelentésétől
ugyanabban a nyelvben. [...] A beszélők igen kifinomult módon kooperálnak a nyelvi szignálok segít-
ségével. Amikor a nyelvet leírjuk, akkor elsődlegesen az foglalkoztat bennünket, miként működik ez a
kooperáció valamely időpontban, valamely közösségben, és nem annak alkalmi kudarcai vagy a törté-
nelem folyamán végbemenő változásai. [...]

Tegyük fel, halljuk, amint egy beszélő azt mondja: John ran 'John elfutott', s valamivel később azt halljuk, amint ő vagy egy másik beszélő azt mondja: John fell 'John elesett'. Menten felismerjük, hogy ez a két forma, a John ran és a John fell fonetikailag részben hasonló, mivel mindkettő tartalmaz egy John [dzsan] elemet, és gyakorlati ismeretünk azt mondja nekünk, hogy a jelentések megfelelő hasonlóságot mutatnak: valahányszor egy forma tartalmazza a [dzsan] fonetikai elemet, a jelentés involvál egy bizonyos férfit vagy fiút a közösségben. Ha szerencsések vagyunk, akkor azt is hallhatjuk, amikor valaki a John formát önmagában ejti ki, minden kíséret nélkül. [...]

A részben hasonló megnyilatkozások közös része (példánk esetében John) egy állandó jelentéssel bíró fonetikai formából áll [...]. Azok a részek, amelyek nem közösek a részben hasonló megnyilatkozásokban (példánk esetében a ran az egyik megnyilatkozásban és fell a másikban), hasonló módon szintén nyelvi formának bizonyulhatnak. [...] Az olyan nyelvi forma, amelyet sohasem mondunk ki önmagában (pl. a running végződése, az -ing), egy kötött forma; minden más forma (pl. John ran vagy John vagy run vagy running) szabad forma.

Más esetekben viszont még arra is hiába várunk, hogy egy forma mint egy másik forma része forduljon elő. Például, miután hallottuk a cranberry 'piros áfonya' szót, hamarosan felismerjük a berry 'bogyó' komponenst más formákban [...], s még azt is hallhatjuk, hogy egyedül mondják ki a berry-t, de a cranberry másik alkotórészeivel nem lesz ilyen szerencsénk. Nemcsak arra várunk hiába, hogy önmagában halljuk a cran alakot, hanem – bármennyire füleljünk is – sohasem halljuk ezt az elemet a cranberry kombináción kívül. [...]

Néha esetleg képtelenek vagyunk eldönteni, vajon a fonetikailag hasonló formák jelentésben azonosak-e. A straw a strawberry 'szamóca' szóban fonetikailag ugyanaz, mint a strawflower 'szalmavirág' szóban, vagy mint az izolált straw 'szalma', de hogy a jelentés „ugyanaz”-e, azt nem tudjuk megmondani. Ha megkérdezzük a beszélőket, egyszer így felelnek, egyszer úgy; nem tudják jobban megmondani, mint mi. [...]

Bármely (két vagy több) komplex forma közös része szintén nyelvi forma: összetevője vagy komponense a komplex formáknak. [...]

Az a nyelvi forma, amely nem mutat részleges fonetikai-szemantikai hasonlóságot egyetlen más formához sem, egyszerű forma vagy morféma. [...] A morfémák mutathatnak részleges fonetikai hasonlóságokat, ahogy pl. bird 'madár' és burr 'fényudvar', vagy akár lehetnek homonimák, mint pear 'körte', pair 'pár', pare 'hámoz', de ez a hasonlóság tisztán fonetikai, és nem támasztják alá a jelentések.

Ebből az következik, hogy minden komplex forma – ami a fonetikailag meghatározható összetevőket illeti – teljes egészében morfémákból áll. [...] Azonban a komplex formák szerkezete egyáltalán nem olyan egyszerű. [...] Minden angol beszélő, aki törődik ezzel a dologgal, biztosan azt mondja nekünk, hogy a Poor John ran away 'Szegény John elfutott' forma közvetlen összetevői poor John 'szegény John' és ran away 'elfutott'; s hogy a maga részéről ezek közül mindkettő komplex forma; hogy a ran away 'elfutott' közvetlen összetevői ran 'futott', ez egy morféma, és away 'el', ami egy komplex forma, melynek összetevői a- [határozói előtag] és way 'út' morfémák; s hogy poor John 'szegény John' összetevői poor 'szegény' és John. [...]

Egy használható jelrendszer, olyan, amilyen a nyelv, csak kis számú szignalizáló egységet tartalmazhat, de a jelölt dolgok – esetünkben a gyakorlati világ egész tartalma – végtelenül változatosak lehetnek. Ennek megfelelően a jelek (nyelvi formák, amelyek sorában a morfémák a legkisebb jelek) a szignalizáló egységek (fonémák) különböző kombinációiból állnak, s minden ilyen kombináció önkényesen van hozzárendelve a gyakorlati világ valamely sajátosságához. [...]

Egy forma, amely az egyik megnyilatkozásban úgy szerepel, mint egy mondat, egy másik megnyilatkozásban összetevőként jelenhet meg. A John! felkiáltásban John egy mondat, de a Poor John! 'Szegény John!' felkiáltásban a John forma összetevőként szerepel. Ebben az utóbbi felkiáltásban a poor John egy mondat, de a Poor John ran away 'Szegény John elfutott' megnyilatkozásban összetevőként szerepel. [...]

A nyelvi szignalizálás jelentésszerű jelei kétfélek: lexikai formák, amelyek fonémákból állnak és grammatikai formák, amelyek taxémákból (elrendezési sajátosságokból) állnak. [...]

Egy nyelv nyelvtana tehát a szokások [...] nagyon komplex együttesét foglalja magába, amelynek következtében minden lexikai formát csak bizonyos konvencionális funkciókban használnak: minden lexikai formát mindig a megszokott formai osztályhoz sorolnak. A nyelvtan leírásakor meg kell állapítani minden egyes lexikai forma forma-osztályát, és meg kell határozni, hogy milyen jellegzetességek alapján sorolják a beszélők ezekhez a forma-osztályokhoz. [...]

A forma-osztályok nem zárják ki egymást, hanem keresztezik és átfedik egymást, az egyik magába foglalhatja a másikat, és így tovább. Így az angolban [...] vannak egyes névmási formák, amelyek, túlzott differenciálás következtében, nem szolgálhatnak cselekvőként: me 'engem', us 'minket' stb. A főnevek egy csoportja, a gerundiumok (pl. scolding 'szidás') az infinitívuszokkal és más igeformákkal egy forma-osztályba tartozik, amennyiben bizonyos módosító típusok főtagjaként szolgál, pl. scolding the boys 'leszidva a fiúkat'. Ezért a szófajok rendszere egy olyan nyelvben, mint az angol, nem állítható fel teljesen kielégítő módon. [...]

Egy nyelv szabályos analógiái helyettesítési szokások. Tegyük fel például, hogy egy beszélő még sohasem hallotta azt a formát, hogy Add Annie-nak a narancsot, de már hallott vagy mondott egy sor ilyen formát:

Baby éhes, szegény Baby! Baby narancsa, add Babynek a narancsot!

Papa éhes, szegény papa! Papa narancsa, add papának a narancsot!

Bill éhes, szegény Bill! Bill narancsa, add Billnek a narancsot!

...

Mivel a beszélőnek most megvan az a szokása – az analógia –, hogy az Annie formát ugyanabban a pozícióban használja, mint a Baby, papa, Bill formákat, ennek megfelelően az alkalmas szituációban ki fogja ejteni az Add Annie-nak a narancsot! formát. Amikor a beszélő kiejt egy komplex formát, a legtöbb esetben képtelenek vagyunk megmondani, vajon hallotta-e már azelőtt vagy más formák analógiájára hozta létre. Amikor más formák analógiájára ejtenek ki egy formát, az olyan, mint egy aránypár megoldása, amely aránypárnak a bal és a jobb oldalán végtelenül nagy viszonycsoportok találhatók:

Baby éhes : Annie éhes

Szegény Baby! : Szegény Annie! = Add Babynek a narancsot! : ?

Baby narancsa : Annie narancsa

Leonard Bloomfield: A nyelv
(Csongrády Zsuzsanna fordítása nyomán)

REFLEKTÁLÁS

5. lépés: 6. feladat

Vita

T/6.

73. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy az előző lépésben megismert nyelvészeti modellekről véleményt alkossanak a tanulók. Értékeljék az olvasottakat előre megadott, illetve önállóan kialakított szempontok szerint.

- Először minden tanuló egyénileg formáljon véleményt és gyűjtsön érveket. Az azonos véleményen lévők alkossanak csoportokat. Majd az így kialakított csoportok mondják el érveiket a saját elméletük mellett, majd reagáljanak ellenérvekkel más csoportok érveire.

Kiemelt készségek, képességek: reflexió, metakogníció, önálló véleményformálás, kritikai gondolkodás, érvelés, vita

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni munka, majd csoportmunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

6. Értékelj az előző feladatban megismert nyelvészeti elméleteket!

Melyik elméletet tartod a legelfogadhatóbbnak?

Melyik áll szerinted a legközelebb a modellezett valósághoz?

Véleményedet támaszd alá érvekkel!

Az érvek kialakításához segítenek a következő szempontok:

- Mennyire világos, érthető az elmélet megfogalmazása?
- Mennyire meggyőzően támasztja alá a nyelvről szóló állításait?
- Mennyire ígérkezik használhatónak az elmélet a gyakorlati nyelvéírásban? (Gondolj az előző részben megismert példaelemzésekre!)
- Mennyire vág össze az elmélet nyelvképe az általad kialakított nyelvképpel?